

ХӨДӨЛМӨР, НИЙГМИЙН
ХАМГААЛЛЫН ЯАМ

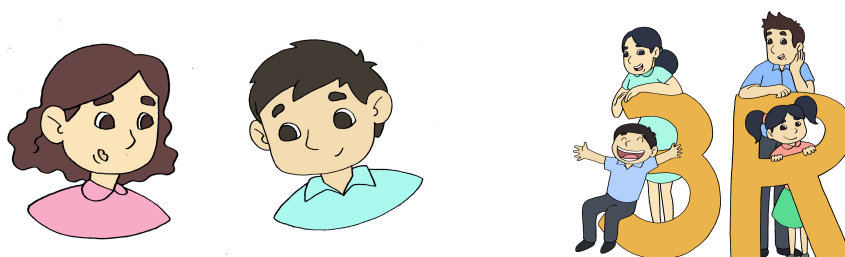
ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ХЭРЭГЖҮҮЛЭГЧ АГЕНТЛАГ
ГЭР БҮЛ, ХҮҮХЭД, ЗАЛУУЧУУДЫН
ХӨГЖЛИЙН ГАЗАР

Олон Улсын
Хөдөлмөрийн
Байгууллага

Европын Холбоо
санхүүжүүлэв

АМЬДРАХ УХААНЫ СУРГАЛТ

Хүүхэд, залуучууд, гэр бүлийн
эрх, үүрэг, оролцоо

Модуль 9. Мөнгөний ухаалаг хэрэглээ

Бусакорн Суриясарн, Нелиэн Хаспелз, Розалинда Терхорст

ХӨДӨЛМӨР, НИЙГМИЙН
ХАМГААЛЛЫН ЯАМ

ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ХЭРЭГЖҮҮЛЭГЧ АГЕНТЛАГ
ГЭР БҮЛ, ХҮҮХЭД, ЗАЛУУЧУУДЫН
ХӨГЖЛИЙН ГАЗАР

Олон Улсын
Хөдөлмөрийн
Байгууллага

Европын Холбоо
санхүүжүүлэв

АМЬДРАХ УХААНЫ СУРГАЛТ

Хүүхэд, залуучууд, гэр бүлийн
эрх, үүрэг, оролцоо

Модуль 9. Мөнгөний ухаалаг хэрэглээ

Бусакорн Суриясарн, Нелиэн Хаспелз, Розалинда Терхорст

Зохиогчийн эрх © Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллага 2020
Анхны хэвлэл 2020

Олон улсын хөдөлмөрийн товчооны хэвлэл нийтлэл нь Зохиогчийн эрхийн тухай түгээмэл конвенцын 2 дугаар Протоколд заасны дагуу зохиогчийн эрх эдэлнэ. Гэвч эх сурвалжийг нь дурдсан тохиолдолд зөвшөөрөл авалгүйгээр тэдгээрээс иш татан ашиглаж болно. Дахин хэвлэх буюу орчуулах эрхийг авахын тулд ОУХТ-ны Хэвлэл нийтлэлийн албанд (Эрх, зөвшөөрөл) ILO Publications, International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, Switzerland гэсэн хаягаар, эсвэл rights@ilo.org гэсэн цахим шуудангаар хандана уу. Олон улсын хөдөлмөрийн товчоо ийм хүсэлтийг таатай хүлээн авах болно.

Хуулбарлах эрхийн байгууллагуудад бүртгэлтэй номын сан, байгууллага болон бусад хэрэглэгчид тэдэнд олгогдсон зөвшөөрлийн дагуу номыг олшруулж болно. Танай улсад буй хуулбарлах эрхийн байгууллагын талаар www.ifrro.org хаягаар мэдээлэл авна уу.

Амьдрах ухааны сургалтын багц: Хүүхэд, залуучууд, гэр бүлийн эрх, үүрэг, оролцоо, Олон Улсын Хөдөлмөрийн Товчоо, БНХАУ, Монгол Улсыг хариуцсан товчоо — Бээжин: ОУХБ, 2020

ISBN:978-92-2-0325605 (хэвлэмэл) ISBN:978-92-2-0325612 (web pdf)

Мөн Англи хэлээр: 3-R Trainers' Kit: Rights, Responsibilities and Representation for Children, Youth and Families. ISBN:978-92-2-0325599 (web pdf), Ulaanbaatar, 2020

МЭДЭГДЭЛ: 2020 ОНЫ ШИНЭЧИЛСЭН ХЭВЛЭЛ (МОНГОЛ, АНГЛИ ХУВИЛБАР)

Энэхүү сургалтын багцыг Европын Холбооны санхүүжилтээр хэрэгжүүлж буй "Олон улсын хөдөлмөрийн хэм хэмжээний нийцэл, тайлагналтын үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх замаар Европын Холбооны Хөнгөлөлтийн ерөнхий систем(GSP+)-д Монгол Улсын статусыг тогтвортой хадгалах нь төслийн II үе шат(MNG/17/50/EUR)"-ны хүрээнд зөвлөх Бусакорн Суриясарн, Х.Өлзийтунгалаг нар Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газартай хамтран боловсруулав.

Энэхүү сургалтын багцын үндсэн мэдээллийг дараах эх үүсвэрээс авч, Монгол Улсын нөхцөлд нийцүүлэн боловсруулав: Empowerment for Children, Youth and Families: 3-R Trainers' Kit on Rights, Responsibilities and Representation, ISBN: 92-2-117849-8 (print), 92-2-117850-1 (web pdf), 92-2-117851-X (CD-ROM), Bangkok (2006) болон the 2017 edition, ISBN 978-92-2-130249-0 (print); 978-92-2-130250-6 (web pdf).

Уг сургалтын багцыг Европын Холбооны санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр гаргав. Сургалтын багцад тусгагдсан үзэл бодол нь Европын Холбооны албан ёсны байр суурийг илэрхийлэхгүй болно.

НҮБ-ын практикт нийцүүлэн гаргадаг ОУХБ-ын хэвлэл нийтлэлд ашиглагдсан тодорхойлолт, тусгагдсан материалууд нь Олон улсын хөдөлмөрийн товчооны зүгээс аливаа улс орон, бүс, газар нутаг, эрх барих байгууллагын эрх зүйн байдал, эсвэл тэдгээрийн хил хязгаар тогтоохтой холбоотой ямарваа үзэл бодол илэрхийлээгүй болно.

Зохиогчтой өгүүлэл, судалгаа, бусад нийтлэлд илэрхийлэгдсэн үзэл бодлын талаарх хариуцлагыг гагцхүү зохиогч хүлээх бөгөөд Олон улсын хөдөлмөрийн товчооноос хэвлэн нийтэлсэн нь тэдгээрт илэрхийлсэн үзэл бодлыг хүлээн зөвшөөрсөн хэрэг биш юм.

Байгууллагуудын болон арилжааны зориулалттай бүтээгдэхүүний нэр, үйл явцын талаар дурдсан нь Олон улсын хөдөлмөрийн товчооны зүгээс тэдгээрийг сайшааж байгааг илэрхийлэхгүй бөгөөд тодорхой байгууллагын нэр, арилжааны зориулалттай бүтээгдэхүүн, үйл явцыг дурдаагүй нь ч тэдгээрийг үгүйсгэсэн асуудал биш болно.

ОУХБ-ын хэвлэл, цахим бүтээгдэхүүний талаарх мэдээллийг www.ilo.org/publns хаягаар авах боломжтой.

Уг сургалтын багцын агуулга, түүнд илэрхийлэгдсэн үзэл бодлыг зохиогчид өөрсдөө хариуцах бөгөөд Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын албан ёсны байр суурийг илэрхийлэхгүй болно.

Хавтасны болон дотор зургийг Ай Си Си Ди ХХК зурав.

Хэвлэлийн эх, график дизайныг Соёмбо принтинг ХХК-д бэлтгэж, Монгол Улсад хэвлэв.

ӨМНӨХ ҮГ

Сүүлийн 10 жилд Монгол Улсын Засгийн газраас Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага(ОУХБ)-ын 1999 оны 182 дугаар конвенц болон Албадан хөдөлмөрийн тухай 1930 оны 29 дүгээр конвенцыг хэрэгжүүлэх чиглэлд олон тодорхой арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн билээ. Энэхүү хүчин чармайлт нь “Тогтвортой хөгжлийг хангах хөтөлбөр 2030”-ын хүрээнд дэвшүүлсэн 2030 он гэхэд албадан хөдөлмөр, орчин үеийн боолчлол, хүн худалдаалах гэмт хэргийг, 2025 он гэхэд хүүхдийн хөдөлмөрийн бүх хэлбэрийг устгах зорилтуудтай бүрэн нийцэж байгаа юм.

Тогтвортой хөгжлийн эдгээр зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд өнөөгийн нөхцөл дэх хүүхдийн болон албадан хөдөлмөрийн талаарх ойлголтыг дээшлүүлэх шаардлага зайлшгүй байгааг холбогдох талууд онцолж байна. Хүүхдийн хөдөлмөр, албадан хөдөлмөр болон бусад хэлбэрийн хүчирхийлэлд өртөж болзошгүй хүүхэд, залуучууд, гэр бүлтэй ажиллах чиг үүрэг бүхий төрийн болон иргэний нийгмийн байгууллагуудын хувьд ийм хэрэгцээ шаардлага бүр чухлаар тавигдаж байгаа юм.

“Амьдрах ухааны сургалт: Хүүхэд, залуучууд, гэр бүлийн эрх, үүрэг, оролцоо” сэдэвт сургагч багшид зориулсан сургалтын энэхүү багц нь энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн болон төрийн бус байгууллагууд, оролцогч талуудын чадавхыг бэхжүүлэх зорилготой. ОУХБ-аас анх 2006 онд боловсруулан гаргасан уг сургалтын багц гарын авлага олон оронд амжилттай хэрэглэгдэж байгаагийн дотор Монгол Улсад ОУХБ-АЙПЕК хөтөлбөрийн хүрээнд 2007 оноос хэрэглэж эхэлсэн юм. Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам, Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газар (ГБХЗХГ) энэхүү сургалтын багц гарын авлагыг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын чадавхыг бэхжүүлэхэд хамгийн тохиромжтой, ач холбогдолтой хэмээн үзэж, Монголын нөхцөлд нийцүүлэн боловсруулахаар шийдвэрлэсэн билээ.

ОУХБ-аас Европын Холбооны дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлж буй төслийн¹ хүрээнд уг багц гарын авлагыг ийнхүү шинэчлэн боловсруулж, агуулгыг үндэсний сургагч багш нараар хэлэлцүүлэн баталгаажууллаа. Энэхүү сургалтын багцыг олон хүн ашиглаж, хамгийн хэрэгцээтэй зорилтот бүлэгтээ хүрч үр өгөөжөө өгнө гэж найдаж байна. Энэ цаг үед нүүрлээд буй КОВИД-19 цар тахал эмзэг бүлгийн, ялангуяа хүүхдийн аж байдалд хар сүүдрээ тусгаж, шинэ эрсдэл үүсгэж байна. Үүнээс үүдээд ирэх жилүүдэд эдийн засагт гарч болзошгүй таагүй өөрчлөлтийн нөхцөлд дэлхий даяар засгийн газар, төрийн байгууллагууд, хувийн хэвшил, үйлдвэрчний эвлэлүүд болон иргэний нийгмийн байгууллагууд 2025 он гэхэд хүүхдийн хөдөлмөрийн бүх хэлбэрийг, 2030 он гэхэд албадан хөдөлмөр, орчин үеийн боолчлол, хүн худалдаалах гэмт хэргийг устгах зорилтуудыг хэрэгжүүлэх тун амаргүй сорилттой тулгарч байна. Энэхүү үйлсэд уг сургалтын багц бага ч болов хувь нэмрээ оруулна гэж найдаж байна.

Энэхүү багц гарын авлагыг шинэчлэн боловсруулж гаргах боломжийг бүрдүүлж, санхүүгийн харамгүй туслалцаа үзүүлсэн Европын Холбоонд ОУХБ, ГБХЗХГ гүн талархлаа илэрхийлье. Тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөрийн хэнийг ч орхигдуулахгүй хамтдаа хөгжих зарчмыг хэрэгжүүлэхэд тус дөхөм болж, хүн амын эмзэг бүлгийг дэмжих чиглэлд бидний хамтын ажиллагаа үргэлжилнэ гэж найдаж байна.

Мижидсүрэнгийн Энх-Амар
Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг
Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын
хөгжлийн газрын дарга

Клэйр Куртье-Мюлдэр
ОУХБ-ын БНХАУ, Монгол Улсыг
хариуцсан товчооны захирал

¹ Төслийн бүтэн нэр: “Олон улсын хөдөлмөрийн хэм хэмжээний нийцэл, тайлагналтын үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх замаар Европын Холбооны Хөнгөлөлтийн ерөнхий систем(GSP+)-д Монгол Улсын статусыг тогтвортой хадгалах нь төслийн II үе шат” (MNG/17/50/EUR)

АГУУЛГА

Өмнөх үг	III
Талархал	VII
Модулийн агуулга	1
Сэдэв 9.1 Мөнгөө зарцуулах нь	3
Дасгал 9.1.1 Ухаалаг худалдан авагч	4
СХ 9.1.1 А: “Хэрэгцээ ба хүсэл” зурагт карт	9
СХ 9.1.1 Б: Хүүхэд, залуу ажилчдын түүх	13
Дасгал 9.1.2 Би дэлгүүр явахдаа	14
СХ 9.1.2 А: Тоглоомон мөнгө	17
СХ 9.1.2 Б: Худалдагчид зориулсан үнийн жагсаалт	18
СХ 9.1.2 В: Худалдан авах зүйлсийн жагсаалт	19
Дасгал 9.1.3 Би санхүүгээ хянадаг	20
СХ 9.1.3 А: Данс хөтлөх маягт	23
Сэдэв 9.2 Амьдралын зорилгодоо хүрэхийн тулд төсөв гаргах	24
Дасгал 9.2.1 Амьдралын зорилгоо тодорхойлж, гэр бүлийн шийдвэр гаргах нь	25
СХ 9.2.1 А: Миний зорилго	31
СХ 9.2.1 Б: “Гэр бүлийн шийдвэр гаргах явц” жүжигчилсэн тоглолтын дүрүүд	32
Дасгал 9.2.2 Мөнгөний орж/гарах урсгал: Өрхийн төсөв хийх	33
СХ 9.2.2 А: Хүслэнгийн өрхийн төсөв: Төсвийн маягт	38
СХ 9.2.2 Б: Хүслэнгийн өрхийн төсөв: Түүх	41
Дасгал 9.2.3 Мөнгөний орж/гарах урсгал: Залуу ажилчны төсөв	42
СХ 9.2.3 А: Ажилчдын зураглал	49
СХ 9.2.3 Б: Ажилчдын орлогын эх үүсвэр болон зарлага	52
СХ 9.2.3 В: Ажилчдын сарын төсөв	53
Сэдэв 9.3 Хадгаламж болон өр төлбөрийг ухаалгаар зохицуулах	54
Дасгал 9.3.1 Сонголт хийх	55
СХ 9.3.1 А: “Сонголт хийх” тоглоомын бэлтгэл	60
Дасгал 9.3.2 Өрөнд орох	61
СХ 9.3.2 А: Өрийн тойрог	65
Унших материал	66

ТАЛАРХАЛ

Монгол Улсын нөхцөлд нийцүүлэн боловсруулсан энэхүү багц гарын авлага нь ГБХЗХГ, ОУХБ-ын хамтын ажиллагаа, тууштай хүчин чармайлтын үр дүн юм.

Энэхүү ажилд олон улсын зөвлөх Бусакорн Суриясарн мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө өгч үнэтэй хувь нэмэр оруулсныг талархан тэмдэглэж байна.

Мөн ГБХЗХГ-аас байгуулсан сургалтын багцыг шинэчлэн боловсруулах ажлын хэсгийн дараах гишүүдэд талархлаа илэрхийлье. Үүнд:

- Пүрэвсүрэнгийн Алгирмаа (Модуль 4, 9, 10)
- Гомбын Ариунчимэг (Модуль 11)
- Жанцандоржийн Азжаргал (Модуль 2, 4, 9)
- Батсүхийн Батсайхан (Модуль 1, 3)
- Цанлигийн Баттуяа (Модуль 4)
- Сосорбурамын Болорцэцэг (Модуль 10, 11)
- Шархүүгийн Галбадрах (Модуль 6, 7)
- ЛГБТ Төв (Модуль 6)
- Баянбаатарын Оюундарь (Модуль 5, 8)
- Борбандийн Санжид (Модуль 3)
- Хуажингийн Өлзийтунгалаг (Сургагч багшийн гарын авлага).

Түүнчлэн энэхүү ажлыг санаачлан эхлүүлж, дэмжсэн ГБХЗХГ-ын дарга асан Очирбатын Алтансүхэд талархаж байна. Сургалтын багцыг үндэсний нөхцөлд тохируулан боловсруулахад шаардагдах мэдээллээр хангаж, монгол орчуулгыг хянан дэлгэрэнгүй санал, зөвлөмж өгч хувь нэмрээ оруулахын зэрэгцээ уг ажлыг уялдуулан зохицуулах үүрэг гүйцэтгэсэн ГБХЗХГ-ын Гэр бүл, хүүхэд хамгааллын бодлогын хэрэгжилт хариуцсан ахлах мэргэжилтэн Жанцандоржийн Азжаргал, Монгол Улсын Боловсролын Их Сургуулийн Нийгмийн ажлын тэнхимийн ахлах багш Хуажингийн Өлзийтунгалаг нарт талархлаа илэрхийлье. Мөн орчуулагчаар ажилласан Ванжилын Бэрцэцэг, Баттулгын Нармандах, монгол хэлээрх хувилбарыг хянан тохиолдуулсан Балчиндоржийн Туяа нарт талархаж байна.

ОУХБ-ын зүгээс уг ажилд Амгалангийн Лхагвадэмбэрэл, Баярсайханы Баярцэцэг, Бээжин дэх товчооны Париссара Льюкийт, Бангкок дахь Зохистой хөдөлмөрийг дэмжих багийн Хөдөлмөрийн хүрээний суурь зарчим ба эрхийн асуудал хариуцсан ахлах мэргэжилтэн Барати Флюг нар хөтөлбөрийн, захиргааны болон мэргэжил, арга зүйн дэмжлэг үзүүлж ажилласан болно.

МОДУЛЬ 9. МӨНГӨНИЙ УХААЛАГ ХЭРЭГЛЭЭ

Модулийн агуулга

Энэхүү модуль нь залуучууд, насанд хүрэгчид, ялангуяа шилжин суурьшигч болон тэдний гэр бүлд мөнгөө ухаалгаар зохистой зарцуулах, санхүүгийн шийдвэр гаргах, аюулгүй шилжин суурьших практик мэдлэг, арга ухааныг олж авахад тусална. Эхний сэдэв нь эдийн засаг болон төсвийн үндсэн мэдлэг чадвар олгоход чиглэсэн бол хоёр дахь сэдэв нь амьдралын зорилгоо тодорхойлж, түүндээ хүрэхийн тулд хэрхэн хуримтлал үүсгэж, санхүүгээ төлөвлөх талаар бодит алхмуудыг зааж өгнө. Сүүлийн сэдвээр оролцогчдод мөнгөө зарцуулахдаа юуг анхаарах, зардлаа хэрхэн эрэмбэлэх, өр зээлнээс хэрхэн зайлсхийх, мөн хэрхэн төлж барагдуулах талаар ойлголт өгөх болно.

Энэхүү модуль 3 сэдвээс бүрдэнэ:

Сэдэв 9.1 Мөнгөө зарцуулах нь

Сэдэв 9.2 Амьдралын зорилгодоо хүрэхийн тулд төсөв гаргах

Сэдэв 9.3 Хадгаламж болон өр төлбөрийг ухаалгаар зохицуулах

Сэдэв 9.1 Мөнгөө зарцуулах нь	Зорилго	Хугацаа
Дасгал 9.1.1 Ухаалаг худалдан авагч	- Хэрэгцээ, хүсэл хоёроо ялгаж сурах - Хувийн хадгаламжийн ач холбогдлыг ойлгох - Мөнгөө хэрхэн зарцуулах талаар шийдвэр гаргах дадлага хийх	80 минут
Дасгал 9.1.2 Би дэлгүүр явахдаа	Оролцогчдод ухаалаг худалдан авалт хийхэд туслах зөвлөмж, арга барилуудаас танилцуулах	60 минут
Дасгал 9.1.3 Би санхүүгээ хянадаг	Данс хөтөлж, орлого зарлагаа хялбар аргаар хянаж сурах	60 минут
Сэдэв 9.2 Амьдралын зорилгодоо хүрэхийн тулд төсөв гаргах	Зорилго	Хугацаа
Дасгал 9.2.1 Амьдралын зорилгоо тодорхойлж, гэр бүлийн шийдвэр гаргах нь	- Өрхийн гишүүн бүрд ойрын болон хэтийн зорилгоо тодорхойлоход нь туслах - Өрх бүлүүд өөр өөр зорилготой байдгийг ойлгох - Өрх бүлүүд хэрхэн зөв, шударга шийдвэр гаргах тухай суралцах	130 минут
Дасгал 9.2.2 Мөнгөний орж/ гарах урсгал: Өрхийн төсөв хийх	- Өрхийн төсөв зохиож сурах. Ингэснээр: - Орлого зарлагаа хянаж, - Мөнгөн гуйвуулгыг ухаалаг ашиглаж, - Гэр бүлийнхээ зорилгыг биелүүлнэ	100 минут

Дасгал 9.2.3 Мөнгөний орж/гарах урсгал: Залуу ажилчны төсөв	- Залуу ажилчны төсөв зохиох - Төсвийн алдагдлыг нөхөх зорилгоор төсвөө хянаж сайжруулж сурах	120 минут
Сэдэв 9.3 Хадгаламж болон өр төлбөрийг ухаалгаар зохицуулах		
	Зорилго	Хугацаа
Дасгал 9.3.1 Сонголт хийх	- Мөнгөө зарцуулахдаа зардлуудаа эрэмбэлж, гэнэтийн тохиолдолд зориулж хэмнэж сурах - Амьдралынхаа зорилгод хүрэхийн тулд мөнгөө ухаалгаар зарцуулж, хуримтлал үүсгэхийн чухлыг ойлгох	90 минут
Дасгал 9.3.2 Өрөнд орох	“Өрийн тойрог”-ийн тухай ойлголттой болох - Өрөнд орохоос сэргийлэх арга замыг хэлэлцэх	90 минут
Нийт хугацаа: 12 цаг		

Сэдэв 9.1 Мөнгөө зарцуулах нь

Агуулга

Энэ сэдэв нь мөнгөө ухаалаг зарцуулах чадварт суралцахад тусална. Сэдэвт орсон 3 дасгал нь оролцогчдод мөнгөө ухаалгаар зарцуулах арга барилуудыг танилцуулна. Тэд чухал зүйлсээ эрэмбэлж сурах бөгөөд олсон орлогоороо хэрхэн хамгийн ухаалаг худалдан авалт хийх талаар ойлголт авна. Өрхийн төсвийн хамгийн энгийн маягттай танилцаж, орлого зарлагаа хөтлөх арга буюу мөнгөний урсгал гэж юу байдаг тухай ойлголттой болно.

Үндсэн мэдээлэл

- Ухаалаг худалдан авагч бай: Үнэхээр мөнгө зарцуулах хэрэгтэй зүйл чинь юу вэ, заавал хэрэгтэй биш нь юу вэ?
- Худалдан авалт хийхийн өмнө дэлгүүрээр явж, үнийг нь харьцуулаарай.
- Сард хэдийг олж, хэдийг тогтмол зардгаа юуны өмнө тодорхойлж, мөнгөө хэрхэн зарцуулахаа төлөвлө. Өөрийн олдгоос илүүг зарж, өр төлбөр үүсгэхээс зайлсхийгээрэй.
- Зардлуудаа эрэмбэлж (хамгийн чухлаас нь чухал биш рүү нь жагсааж), юунд хамгийн түрүүн мөнгөө зарцуулах хэрэгтэйгээ шийднэ.
- Мөнгөний урсгалаа хянаж (орж ирэх, гарах мөнгөө), зардлын дэвтэр гаргаж, тэмдэглэл хөтлөөрэй.

Дасгалууд

- 9.1.1 Ухаалаг худалдан авагч
- 9.1.2 Би дэлгүүр явахдаа
- 9.1.3 Би санхүүгээ хянадаг

Холбогдох сэдвүүд

- 1.3 Надад мөрөөдөл бий
- 9.2 Амьдралын зорилгодоо хүрэхийн тулд төсөв гаргах

Дасгал 9.1.1 Ухаалаг худалдан авагч²

Зорилго

- Хэрэгцээ, хүсэл хоёроо ялгаж сурах
- Хувийн хадгаламжийн ач холбогдлыг ойлгох
- Мөнгөө хэрхэн зарцуулах талаар шийдвэр гаргах дадлага хийх

Зорилтот бүлэг

Хүүхэд, залуучууд, насанд хүрэгчид

Хугацаа

80 минут

Суудал зохион байгуулалт

- Алхам 1, 4: зай талбай ихтэй том өрөө эсвэл гадаа сүүдэртэй газар
- Алхам 2, 3: шалан дээр эсвэл ширээ тойрон баг багаараа сууна

Ашиглах материал

- 5-6 метр урттай олс эсвэл уяа
- Самбарын цаас, самбарын үзэг, сонин, сэтгүүл, цавуу, скоч
- Зөөлөн бөмбөг

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн

9.1.1 А: “Хэрэгцээ ба хүсэл” зурагт карт

9.1.1 Б: Хүүхэд, залуу ажилчдын түүх

Сургалт зохион байгуулах алхмууд

- Хэрэгцээ, хүсэл хоёрыг ялгаж сурах – 15 минут
- Хувийн хадгаламж нь хэрэгцээ юу, хүсэл үү гэдгийг ярилцах – 20 минут
- Хөдөлмөр эрхэлдэг хүүхдүүд болон тэдний гэр бүлд санхүүгийн асуудлаар шийдвэр гаргахад тулгардаг асуудлуудыг жагсааж бичих – 30 минут
- Ухаалаг худалдан авагч ямар байдгийг жагсааж бичих – 15 минут

² Эх сурвалж: *Budget Smart – Financial Education for Migrant Workers and their Families: Training Manual* (ILO: Bangkok, 2011), session 3.2, pp.155-163.

Бэлтгэл

Сургалт эхлэхээс өмнө Алхам 1-н үед хэрэглэгдэх Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.1 А зурагт хуудсуудыг А-4 хэмжээтэйгээр бэлдэнэ. Зургийг олон дахин хэрэглэхийн тулд өнгийн зузаан цаасан дээр нааж, эсвэл гялгар уутанд хийж болно. Тухайн орон нутгийн онцлогт тохирохгүй зургуудыг ялган үлдээж, шаардлагатай бол шинэ зураг нэмж оруулж болно. Бүтээлчээр хандаж, сонин сэтгүүл, интернэтээс хэрэгцээ болон хүслийг илэрхийлсэн зураг сонгож болно.

Алхам 2, Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.1 Б-д багтсан Эрдэнэ (барилгын туслах ажилтан хийдэг), Батаа (хоолны газар ажилладаг хүү), Гэрэл (гадаадад ажиллаж байсан) нарын түүхээс оролцогчдод хамгийн ойр байх аль нэг түүхийг сонгоно.

Алхам 1. Хэрэгцээ хүсэл хоёрыг ялгаж сурах – 15 минут

Дасгалыг танилцуулахдаа дараах зүйлсийг дурдаарай: Дэлхий дээр маш цөөхөн хүн л хүссэн бүхнээ худалдан авч чадах орлоготой байдаг. Харин ихэнх нь орлого зарлагаасаа бага байх үед нарийн тооцож байж, юу худалдан авах, үгүйгээ шийдэх хэрэгтэй болдог. Мэдээж зарлагаа эрэмбэлэхэд хамгийн төгс шийдэл гэж байхгүй ч ерөнхийдөө санаж явах зааварчилгаа бий. Өнөөдөр бид бүхэн ийм шийдвэрүүдээ хэрхэн гаргах тухай ярилцаж, өөрийнхөө болон өрхийнхөө санхүү, зарлагаа эрэмбэлэхэд туслах аргуудтай танилцана. Иймд “Хэрэгцээ ба хүсэл” гэдэг тоглоомыг эхлээд тоглоно.

Оролцогчдоос задгай талбайн нэг талд гарч зогсохыг хүснэ. Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.1 А-гаас сонгож авсан зурагт хуудсуудаа шалан дээр тарааж тавина. Мөн уяа, олсоороо шугам татаж хажууд нь тавина.

Тоглоомын дүрмийг дараах байдлаар тайлбарлана:

- Мөнгөөр худалдан авч болох янз бүрийн зүйлсийн зургууд байна.
- Та бүхэн багаараа аль зүйл нь та нарт зайлшгүй хэрэгтэй, харин аль нь хүсэж байгаа зүйл болохыг ялгана.
- Хэрэв зураг хэрэгцээтэй зүйлийг харуулсан бол шугамын дээд талд тавина.
- Хэрэв зураг хүсэж байгаа зүйлийг харуулсан бол шугамын доод талд тавина.

Оролцогчид зургуудыг ялган ангилахын тулд бие биеэсээ асууж, хамтран ажиллахыг дэмжинэ. Хэрэв ямар нэгэн зургийг аль талд тавих талаар санал зөрөлдвөл яг шугаман дээр тавихыг тайлбарлана. Учир нь хүн бүр, гэр бүлийн гишүүн бүрийн хэрэгцээ, хүсэл өөр өөр байдаг.

Тоглоомыг дуусах үед оролцогчдоос дараах асуултуудыг асууна:

- Хэрэгцээтэй зүйл, хүсэж байгаа зүйл хоёр юугаараа ялгаатай вэ? (Хэрэгцээтэй зүйл нь таны өдөр тутмын амьдралд зайлшгүй хэрэгтэй, байх ёстой зүйл. Харин хүсэж байгаа зүйл гэдэг нь өдөр тутмын амьдралд тийм ч их шаардлагатай бус зүйл байдаг)
- Эдгээр зардлын алийг нь танаж, бүр хасаж болохоор байна? (Та хүслээ хязгаарлаж эсвэл бүр үл тоож ч болно. Мөн дадал зуршлаа өөрчилж, хэрэгцээгээ багасгаж болно. Жишээ нь ажил сургууль руугаа алхдаг болсноор унааны мөнгөө хэмнэнэ. Эсвэл өдөр тутмын цахилгаан хэрэгслийн хэрэглээгээ багасгаж цахилгааны мөнгөө хэмнэнэ г.м.)
- Зардлаа хэмнэж, илүү гарсан мөнгөөр юу хийж болох вэ? (Сургалтад суух, сурах бичиг худалдан авах, гэр бүлийн чинь хэн нэгэн гэнэт өвдөх зэрэг гэнэтийн нөхцөлд зориулсан хадгаламж нээх, өрөө төлөх г.м.)

Хэсэг ярилцаад дараах байдлаар дүгнэлт хийнэ:

- Өөрөө ажил хийж, цалин авч эхлэнгүүтээ, эсвэл хүүхэд тань ажиллаад цалин авч эхлэнгүүт аав ээжийнх нь хувьд та тус орлогыг хэрхэн зарцуулахыг шийдэх хариуцлага хүлээдэг.
- Орлоготой болно гэдэг нь халаасандаа өөрийн гэсэн мөнгөтэй болж, хичээж олсон тэр мөнгөө юунд зарахаа сонгох хэрэгтэй болно гэсэн үг. Хэрэв шаардлагагүй зүйлд мөнгөө үрвэл нэг л мэдэхэд түрийвч тань хоосорч, зорилгодоо хүрэх боломжгүй болдог.

Алхам 2. Хувийн хадгаламж нь хэрэгцээ юу, хүсэл үү гэдгийг ярилцах – 20 минут

Ажиллаж байгаа хүмүүсийн (хүүхдүүдийн) санхүүгийн асуудлын талаар ярилцлага эхлүүлнэ. Хамгийн эхлээд оролцогчид өөрсдөө ажил эрхэлдэг эсэх эсвэл гэр бүлд нь шилжин суурьшигч-ажилтан хүн байгаа эсэхийг асууна. Тэдгээр хүмүүс (хүүхдүүд) орлогоо юунд зарцуулдгийг, цалингаасаа хуримтлал үүсгэж чаддаг эсэхийг тодруулна (Ярилцлагыг аль болох богино байлгахыг хичээгээрэй).

Хүүхдүүд болон залуучууд олсон мөнгөнийхөө ихэнх хэсгийг гэр бүлдээ зориулдаг. Тэд гэр бүлээ тэжээж, тэтгэхийг хүсдэг. Гэр бүлийнхээ үндсэн хэрэгцээний зүйлсийг худалдан авч, өрөө төлж, гэр бүлийнхээ ирээдүйд хөрөнгө оруулалт хийхэд нь туслахыг хүсдэг. Хүүхэд залуучууд зөвхөн өөрийнхөө хэрэгцээг хангаж, өөрийнхөө ирээдүйд зориулж мөнгө хадгалахдаа сэтгэлийн дарамттай байх нь бий.

Өөрийнхөө хэрэгцээг огоорон, бусдын төлөө мөнгө олох ажил хийдэг нэгэн хүүхдийн түүхийг оролцогчдод уншиж өгнө. Тэгээд дараах асуултыг асуугаарай:

- Хүүд юу тохиолдсон бэ?
- Тэр яагаад өөртөө мөнгө огт зориулдаггүй байсан гэж бодож байна?
- Хүү юуг өөрөөр хийж болох байсан бэ?

Зарим нэг оролцогч хариулсны дараа оролцогчдыг хоёр хоёроороо сууж, дараах асуултын дагуу ярилцахыг санал болгоно:

- Хуримтлал, хадгаламж үүсгэх нь хэрэгцээ юу, эсвэл хүсэл үү? Яагаад?

5 минутын дараа сайн дураараа 2-3 хүнийг өөрсдийн бодлоо хуваалцахыг хүснэ. Ямар учраас хувийн хадгаламж нь хүсэл эсвэл хэрэгцээ болохыг тайлбарлахыг санал болгоорой. Тайлбараа өөрсдийн хувийн туршлагатай холбохыг сануулаарай.

Бүгд цугларч, дасгалыг дүгнэнэ:

- Гэр бүлээсээ хол байж, цаг хугацаа, авьяас чадвар, хичээл зүтгэлээ зориулан ажиллаж мөнгө олно гэдэг нь маш зоригтой, тэвчээртэй байсны үр дүн байдаг.
- Бид гэр бүлээ дэмжиж, гэр бүлийнхээ хэрэгцээг хангах хэрэгцээ болон хүсэлтэй байдаг ч аль ч насны ажилтан өөрийнхөө хэрэгцээнд зориулсан мөнгөтэй байх нь чухал.
- Хадгаламжтай байх нь ажил хөдөлмөр эрхэлж буй хүн бүрийн хувьд маш чухал. Гэрээсээ хол ажилладаг байх тусмаа гэнэтийн зүйлд бэлтгэлтэй байж, өөрөө өөртөө туслах боломжтой байх ёстой. Мөн ирээдүйн зорилгоо тодорхойлж, түүндээ хүрэхийн тулд тодорхой хэмжээний хуримтлалтай байх шаардлагатай. Зорилгодоо хүрсэн цагт зөвхөн өөрийгөө ч бус, гэр бүлийнхнээ ч бас дэмжиж тэтгэх бүрэн боломжтой болно. Иймд өөрийгөө болон гэр бүлээ хамгаалахын тулд хуримтлалтай байх нь зүйтэй. Мөн залуу хүний хувьд өөрийн гэсэн хуримтлалтай, бусдаас хараат бус, бие даасан байх нь өөрийн гэсэн зорилгодоо хүрэхэд ихээхэн ач холбогдолтой.
- Ажил хийж байгаа хүн бүр ямар ч арга замаар хуримтлал үүсгэж болдог. Хэрэв насанд хүрсэн бол банк, санхүүгийн нэгдлүүд гэх мэт албан ёсны санхүүгийн

байгууллагад хандан, хадгаламж нээж болно. Насанд хүрээгүй хүүхдийн эцэг эх, асран хамгаалагч нь хүүхдийнхээ өмнөөс хадгаламж нээж болно. Ажилладаг газар эсвэл гэртэйгээ ойр банк сонгох нь тухайн банктайгаа байнга харилцахад хялбар болгодог. Мөн гэр бүлийнхээ данс руу мөнгөө шууд шилжүүлж ч болно. Хуримтлал үүсгэхдээ заавал өөрийн биеэр очихоос илүүтэй орчин үеийн үйлчилгээний шинэ хэлбэрийг ашиглах нь зүйтэй. Жишээ нь сар бүрийн цалин болон орлогоосоо шууд хадгаламжийн данс руугаа шилжүүлэх боломжтой.

Алхам 3. Хөдөлмөр эрхэлдэг хүүхдүүд болон тэдний гэр бүлд санхүүгийн асуудлаар шийдвэр гаргахад тулгардаг асуудлуудыг жагсааж бичих – 30 минут

Зарим хүмүүс гэр бүлийнхээ бүхий л хэрэгцээг хангах үүрэгтэй хэмээн бодож, мөнгөө зарцуулахдаа сэтгэлийн дарамттай байдаг гэдгийг тайлбарлаарай. Дараах асуултыг асууж, ярилцлага өрнүүлээрэй:

- Цалингаа хэрхэн зарцуулах тухай шийд гаргахдаа ямар бэрхшээлтэй тулгардаг вэ? Тэр шийдвэрт чинь хэн хэн нөлөөлөхийг оролддог вэ? Яагаад?

Оролцогчдын хариултуудыг самбарт жагсаан бичнэ. Дараах хариулт гарч ирж болно:

Орлогоо зарцуулах шийдвэрт нөлөөлдөг зүйлс	
Хүлээлт болон сорил	Хэн
- Цалингийнхаа ихэнхийг эсвэл бүгдийг ар гэр рүүгээ шилжүүлэх - Гэртээ харихдаа гэр бүл, найз нөхөддөө бэлэг авах - Загварлаг, гоё зүйлс худалдан авах - Санхүүгийн байдлаа сайжирсныг илтгэх эд зүйлс авах (гайхуулах, гангарах)	- Эцэг эх, эхнэр нөхөр - Эцэг эх, хамаатан садан, хөршүүд - Найз нөхөд, хамт ажилладаг хүмүүс

Оролцогчдыг 3-4 баг болгон хувааж, дээрх жагсаалтаас баг бүрд нэг нэг асуудлыг хуваарилна. Эдгээр асуудлуудыг шийдэхэд чиглэсэн 3-4 арга бодож олохыг санал болгоно.

Оролцогчид аль болох бүтээлчээр хандаж, 10 минутын дараа өөр өөрийн хариултыг танилцуулна. Төгсгөлд нь оролцогчдын идэвх зүтгэлд талархан, алга ташина. Гол санаагаа дүгнэн ярилцахдаа өмнөх ярилцлагад тусгагдаагүй орхигдсон байх магадлалтай дараах зүйлсийг дурдах хэрэгтэй.

Орлогоо зарцуулах шийдвэрт нөлөөлдөг зүйлс	
Хүлээлт болон сорил	Шийдвэрлэх арга зам/Зөвлөмж
- Цалингийнхаа ихэнхийг эсвэл бүгдийг ар гэр рүүгээ шилжүүлэх - Эцэг эх, эхнэр нөхөр нь олсон мөнгийг бүгдийг нь зарцуулах эрхтэй гэж үзэх - Гэртээ харихаасаа өмнө гэр бүл, найз нөхөддөө бэлэг авах - Гэртээ ирээд том хүлээн авалт зохиох - Загварлаг, гоё зүйлс худалдан авах - Санхүүгийн байдлаа сайжирсныг илтгэх эд зүйлс авах (гайхуулах, гангарах)	- Шилжин суурьшилтын төлөвлөгөө гаргах - Явахаасаа өмнө гэртээ ямар хэмжээний мөнгө шилжүүлж байгаа тохирох - Бэлэг авах ёстой бол жижгэвтэр, үнэ багатайг сонгох - Хүлээн авалтад бага мөнгө зарцуулах - Өөрийн зорилгод хүрэхийн тулд мөнгө хадгалж байгаа гэдгээ найзууддаа тайлбарлах - Хуримтлал үүсгэх нь бусдад гайхуулахаас чухал гэдэгт итгэлтэй байх - Бэлэн мөнгө бага авч явж, мөнгөө аль болох аюулгүй газар хадгалах нь мөнгөө үрэх хүслийг багасгадаг.

Алхам 4. Ухаалаг худалдан авагч ямар байдгийг жагсааж бичих – 15 минут

Оролцогчдыг босоод, тойрог болон зогсохыг санал болгоно. Одоо юу сурснаа хэрэгжүүлж үзэх цаг тул “Өгүүлбэр гүйцээж” тоглоно гэж хэлнэ. Тоглоом эхлэхийн өмнө багахан дадлага хийнэ. Эхлээд сургагч багш “Миний хамгийн дуртай дуу бол _____” гээд хэн нэгэнд бөмбөгөө шиднэ. Бөмбөг авсан хүн өгүүлбэрийг давтан хэлж, төгсгөлийг гүйцээгээд бөмбөгөө өөр нэгэн рүү шидэх зэргээр тоглоом өрнөнө. Гуравдах хүн мөн үгээ хэлээд бөмбөгийг сургагч багш руу буцааж шиднэ.

Одоо харин тоглоомоо эхлэхдээ: “Одоо өөр өгүүлбэр гүйцээж тоглоё. Би мөнгөө ухаалаг зарцуулдаг болохоор _____” гэж хэлээд нэг оролцогч руу бөмбөгөө шиднэ. Бөмбөг авсан хүн өгүүлбэрийг дуусгах хэрэгтэй. Энэ мэтээр тоглоомыг хэдэн минут тоглох ба оролцогчдын ихэнх нь бөмбөг авч, өөрийн өгүүлбэрээ хэлсэн үед сургагч багш бөмбөгийг өөр дээр авч тоглоом дуусна.

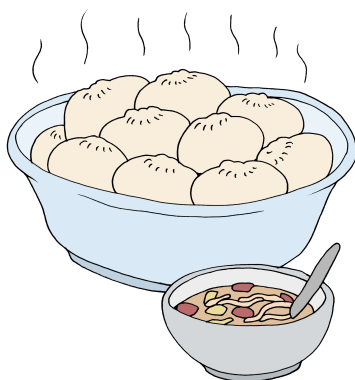
Тус тоглоомын үед дараах гол санаа дурдагдсан эсэхийг анхаарч, орхигдуулсан бол заавал сануулна:

- Хүсэлдээ биш хэрэгцээндээ захирагдан зарцуулж, өдөр бүр бага ч гэсэн мөнгө хэмнэхийг хичээгээрэй.
- Сар бүр хэдийг олж, хэдийг зардгаа сайтар мэдэж байх.
- Мөнгөө юунд зарцуулахаа урьдчилан төлөвлөх ба эргүүлээд төлөхөд хэцүү байдаг учир аль болох орлогоосоо давсан өр зээлээс зайлсхийх.
- Хуучирсан ч хэрэглэж болж байгаа зүйлийг шинээр авахаас зайлсхийх (гар утас, дугуй г.м.).
- Мөнгөө хэрхэн зарцуулахаа гэр бүлээрээ ярилцаж, амьдралын чухал зорилтуудаа биелүүлэх, гэнэтийн зүйлд бэлтгэлтэй байхад зориулж хуримтлал үүсгэх асуудлаар зөвшилцөх.
- Бүх орлогоо зөвхөн гэр бүлдээ зарцуулж болохгүй.
- Биедээ бэлэн мөнгө авч явахаас зайлсхийж, аль болох аюулгүй газар мөнгөө хадгалах.
- Хэтийн зорилгынхоо тухай өдөр бүр бодож явах.

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.1 А: “Хэрэгцээ ба хүсэл” зурагт карт

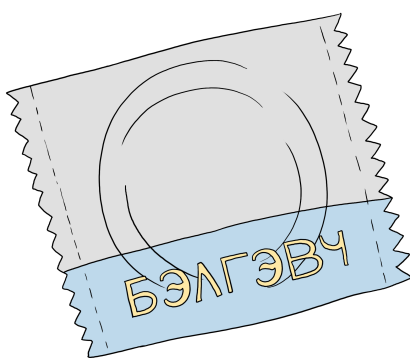
Зааварчилгаа: Алхам 1-т зориулаад зурагт картны нэг багцыг хэвлэж бэлдэнэ. Тухайн орон нутгийн онцлогт тохирохгүй зургуудыг хасаж болно. Оролцогчдын онцлогт тохирсон хэрэгцээ ба хүслийн холбогдолтой зургуудыг нэмж хасах эсэхээ сургагч багш өөрөө шийднэ.

1. Хоол хүнс

2. Мотоцикл (унаа тээвэр)

3. Бэлгэвч

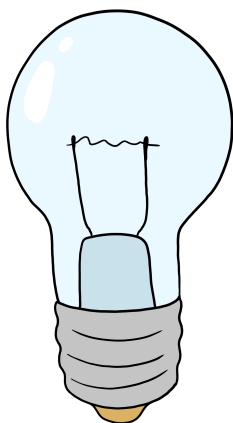
4. ATM карт

5. Өрөө (орон гэр)

6. Хүүхдийн боловсрол

7. Цахилгаан

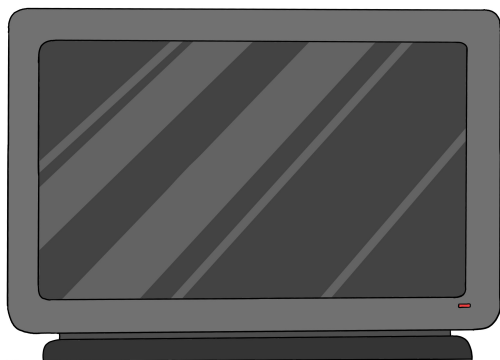
8. Гоо сайхны хэрэгсэл

9. Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ

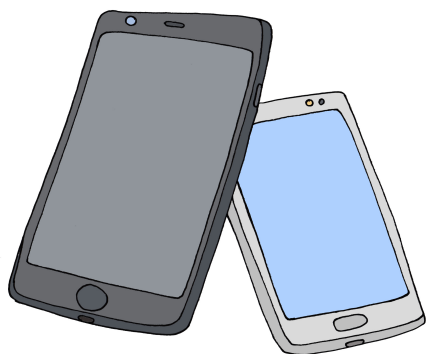
10. Ус

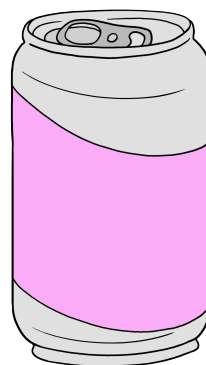
11. Телевиз

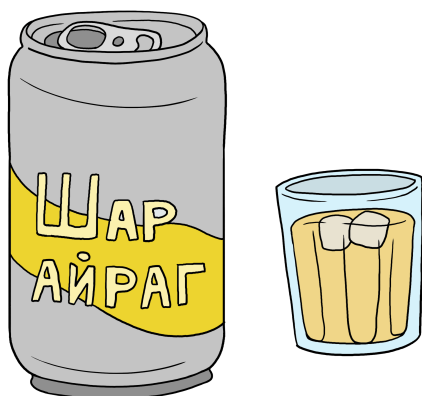
12. Гутал

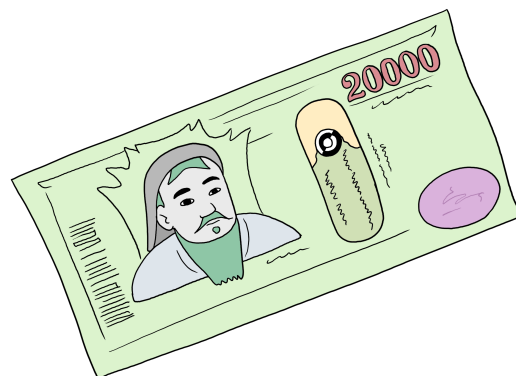
13. Ухаалаг утас

14. Хийжүүлсэн ундаа

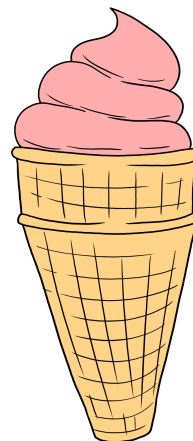
15. Шар айраг

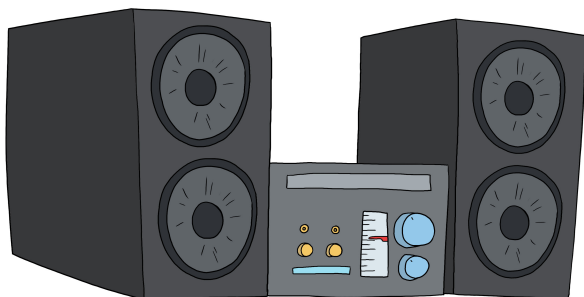
16. Бэлэн мөнгө

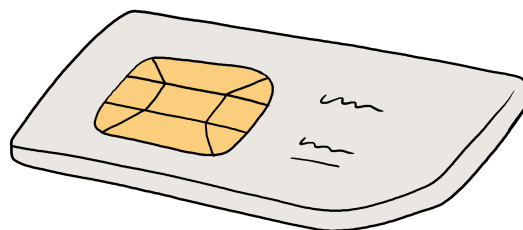
17. Тамхи

18. Мөхөөлдөс

19. Стерео хөгжим

20. Утасны карт

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.1 Б: Хүүхэд, залуу ажилчдын түүх

Эрдэнэд ноцтой асуудал тулгарав

Эрдэнэ 16 нас хүрсэн тул ар гэртээ туслахаар барилгын нэгэн компанид туслах ажилтнаар орлоо. Тус компани хөдөө орон нутагт барилга барих тул удаан хугацаагаар ажиллахаар тохиролцов. Өвлийн улиралд барилгын ажил зогссон ч харуулын ажил хийж цалингаа үргэлжлүүлэн авах болсондоо баяртай байлаа. Эрдэнэ цалингаа авмагц өөртөө хүнс, тамхи худалдан авч, ойр зуурын хэрэгцээний мөнгө авч үлдээд үлдсэнийг нь ээж, дүү нартаа хоол хүнсээ авах бас өрөө төлөхөд нь зориулж шилжүүлдэг байв. Нэгэн өдөр Эрдэнэ барилгын талбайд болгоомжгүй байснаас гүнзгий нүхэнд унаж, азаар гайгүй гэмтсэн ч хөлийн шагай хавдаж, тархи нь хөдөлсөн тул ажлаа хийх боломжгүйн дээр гэртээ ч харих боломжгүй боллоо. Хадгалж цуглуулсан мөнгө байхгүй тул найзаасаа хүүтэй мөнгө зээлж эм тариа, хоол хүнс, тамхиа авч амьдарч эхэллээ. Ар гэр ч хүнд байдалтай болж байгаа талаар ээж нь утсаар ярьсан байна. Ажил хийх хэмжээнд хөл нь сайжрахгүй, зээлсэн мөнгөний хүү нэмэгдсээр байгаад Эрдэний сэтгэл зовж эхэллээ.

Батаа авто машины засварчин болох мөрөөдөлтэй

Батаа 9-р ангиасаа гарч худалдааны нэгэн том захын хоолны газар бэлтгэгчээр ажилд орж нэг л мэдэхэд 4 жил өнгөрсөн байв. Тэр эхний жилүүдэд бараг л гар дээрээ цалин авалгүй, бүгдийг ээж аавынхаа өрийг төлөхөд зориулж түүндээ ч өөрөө баяртай байлаа. Өөртөө авч үлддэг жаахан мөнгөө хоол цай, ундаа, унаа бас тамхи авах, хааяа найзуудтайгаа хөгжилдөхөд зарцуулаад л дуусна. Батаа анх ажилд ороходоо 3 жил ажиллаж, ээж аавынхаа өрийг төлөхөд нь туслаад дараа нь МСҮТ-д автын засварчны ангид орж суралцана, өөрийн гэсэн засварын жижиг газартай болно гэсэн мөрөөдөл, зорилготой сургуулиасаа гарсан билээ. Саяхан нэг ангид суралцаж байсан найзтайгаа тааралдсан нь Батаад мөрөөдлийг нь санууллаа. Ангийн нөхөд нь аль хэдийн сургуулиа төгсөж, их дээд сургуульд, зарим нь МСҮТ-д суралцаж байгаа талаар найз нь ярьсан байна. Батаа мөрөөдлөө бараг мартсанаас гадна аав ээжийнх нь өр ч дарагдаж дуусаагүй хэвээр байгаа нь түүнийг бухимдуулж, энэ янзаараа үргэлжлээд байвал хэзээ ч сургуульд сурч, хувийн бизнесээ эрхэлж чадахгүйгээ ухаарчээ.

Гэрэл

Гэрэл өөрийн гэсэн байртай болох, цаашлаад нутагтаа өөрийн гэсэн бизнес эрхлэх мөнгөтэй болох зорилгоор Солонгост олон жил хараар ажиллаж ирсэн. Өөрийн зорилгодоо хүрэх хэмжээний мөнгө хуримтлуулж, хүүхдүүдтэйгээ хамт амьдрах өдрийг хүлээн, мөрөөдөж ажилласаар, сар бүрийн цалингаа нөхөртөө явуулдаг байв. Өрхийн хэрэгцээндээ бага хэмжээний мөнгө зарцуулаад, ихэнхийг нь хадгаламжид хийлгэхээр нөхөртөө мөнгө шилжүүлдэг байв. Солонгост 10 гаруй жил ажиллаад, өөрийн гэсэн байртай болж, өөрийн гэсэн бизнесээ эхлүүлэхээр нутагтаа ирэв. Гэтэл нөхрийнх нь ах томоохон бизнест хөрөнгө оруулаад буцаагаад хүүтэй өгнө гэж хэлээд бүх мөнгийг нь зээлсэн байв. Нөхрийнх нь ахын бизнес бүтэлгүйтэж, Гэрэл Солонгост олон жил зовж олсон мөнгөө авч чадсангүй.

Дасгал 9.1.2 Би дэлгүүр явахдаа

Зорилго

Оролцогчдод ухаалаг худалдан авалт хийхэд туслах зөвлөмж, арга барилуудаас танилцуулах

Зорилтот бүлэг

Хүүхэд, залуучууд, насанд хүрэгчид

Хугацаа

60 минут

Суудал зохион байгуулалт

Том тойрог, эсвэл хагас тойрог болон суух ба хажуугаар нь хүн явж болохоор зайтай 6 ширээ зэрэгцүүлэн тавина.

Ашиглах материал

- 6 худалдагч тус бүрд нэг нэг самбарын цаас, самбарын үзэг, скоч
- Оролцогч тус бүрд тоглоомон мөнгөний багц (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 А), худалдан авах зүйлсийн жагсаалт (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 В)
- Худалдагч бүрд үнийн жагсаалт (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 Б)
- 4-5 оролцогчдын дунд хоёр хайч

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн

9.1.2 А: Тоглоомон мөнгө

9.1.2 Б: Худалдагчид зориулсан үнийн жагсаалт

9.1.2 В: Худалдан авах зүйлсийн жагсаалт

Сургалт зохион байгуулах алхмууд

1. Танилцуулга – 5 минут
2. Худалдан авалт хийх – 30 минут
3. Худалдан авалтын талаар хэлэлцэх – 20 минут
4. Дүгнэлт – 5 минут

Бэлтгэл

Эхлээд оролцогчид бичиг үсэгт тайлагдсан эсэхийг мэдэж авна. Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 Б-т байх дэлгүүрийн эд барааны жагсаалтыг нягтлаад, бичиг үсэгт тайлагдаагүй хүмүүст зориулан өөрчлөлт хийх эсэхийг шалгана.

Алхам 1. Танилцуулга – 5 минут

Дараах асуултын тусламжтайгаар оролцогчдод дасгалынхаа зорилгыг танилцуулна:

- Та дэлгүүр хэр их явдаг вэ?
- Ихэвчлэн юу худалдаж авдаг вэ?
- Үнийг нь харьцуулдаг уу? Яагаад?

Алхам 2. Худалдан авалт хийх – 30 минут

Дэлгүүрийн худалдагч болох хүсэлтэй 6 хүнийг сонгон авч, дараах 6 төрлийн дэлгүүрийг оноож өгнө:

- хүнсний 2 дэлгүүр
- 1 супермаркет
- барааны 1 дэлгүүр
- загварлаг хувцасны 1 дэлгүүр
- хямдрал зарласан 1 дэлгүүр.

Худалдагч бүрд тоглоомон мөнгөний нэг нэг багц (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 А), нийт 100 оноо, үнийн жагсаалт (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 Б) өгнө. Мөнгөө хуваарилж, дэлгүүрээ нээн бэлдэнэ. Худалдагч нар самбарын цаасан дээр барааныхаа үнэ, нэр төрлийг бичин дэлгэн тавьж болно. Худалдагч бүр нэг л барааг хамгийн дээд тал нь 25% хямдруулж зарах эрхтэй. Үнэ тохиролцохоос аль болох зайлсхийнэ. Дэлгүүрээ нээхэд нь зориулж 5 минут өгнө.

Худалдагчид дэлгүүрээ нээхээр ажиллаж байх хооронд бусад оролцогчдод, худалдан авагчийн дүрд тоглоно гэж хэлнэ. Оролцогч бүрд худалдан авах зүйлсийн нэг жагсаалт (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 В), тоглоомон мөнгөний багц (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 А) өгнө. Тэднийг мөнгөө хайчлан бэлдэж, бэлэн болонгуут тоглоомын дүрмийг тайлбарлана:

- Хүн бүр өөрийн жагсаалтад байгаа зүйлийг худалдан авах ёстой (уншиж чаддаггүй хүмүүст найз нь уншиж өгч болно).
- Аль дэлгүүрээс худалдан авалт хийхээ өөрсдөө шийднэ.
- Худалдаж авахаар шийдсэн зүйлийнхээ үнийг жагсаалтан дээрээ бичнэ. Худалдагч үнийг шалгаж, уг барааг худалдсан хэмээн тэмдэглэгээ хийнэ.
- Худалдан авагч төлбөрөө хийгээд, худалдан авалтаа үргэлжлүүлнэ.
- Үнэ тохиролцохоос аль болох зайлсхийнэ.
- Дэлгүүрийн барааны (хүнсний ногоо, чихэр г.м.) тоо хэмжээ адил боловч чанар нь ялгаатай байна.
- Бүх дэлгүүрт хангалттай хэмжээний бараа бий. Оролцогчид хүссэн зүйлээ худалдан авах боломжтой.
- Оролцогчид жагсаалтан дахь бараагаа авч дуусаад мөнгөтэй үлдвэл жагсаалтад байхгүй зүйл худалдан авч болно.

Худалдан авалт хийхэд 20 минут зарцуулна.

Сургагч багшид зориулсан зөвлөгөө

Үнэ болон зарцуулах мөнгөний хэмжээ нь бодит амьдралаас хол хөндий байна гэж оролцогчид гомдоллож магад. Гэвч энэ нь дасгалын гол зорилго биш учир өгсөн мөнгөний хэмжээнд тааруулж сонголт хийх ёстой болохыг тайлбарлана.

Хэрэв хамгийн хямд бүтээгдэхүүнийг сонговол оролцогч бүр жагсаалтад байгаа бүх зүйлийг худалдан авах боломжтой. Харин дэгжин даашинз, эсвэл чанартай хөгжим зэрэг арай үнэтэй зүйлс сонговол мөнгө нь хүрэлцэхгүй.

Алхам 3. Худалдан авалтын талаар хэлэлцэх – 20 минут

Бүгд суудалдаа суугаад дараах асуултын дагуу ярилцана:

- Жагсаалтад байсан зүйлсээ бүгдийг нь авч чадсан хүн байна уу? Үгүй бол яагаад?
- Жагсаалтад ороогүй зүйл худалдан авсан хүн байна уу? Юу авсан бэ?
- Худалдагч нарт ямархуу байв? Худалдаа хийхэд амархан байсан уу? Яагаад?
- Ямар дэлгүүр хамгийн эрэлттэй байсан бэ? Яагаад?
- Үнэ буулгах гэж оролдсон хүн байсан уу? Бодит амьдрал дээр бас үнэ хаялцдаг уу? Яагаад?
- Өдөр бүрийн худалдан авалт хийхдээ хэмнэлтийн ямар аргыг хэрэглэдэг вэ?

Алхам 4. Дүгнэлт – 5 минут

Оролцогчдын дурдсан худалдан авалтын зөвлөмжүүд дээр дараах санаа тусгагдаагүй бол нэмж дурдана:

- Зөвхөн хэрэгцээтэй зүйлсээ авах ба дэлгүүрүүдээр явж үнийг харьцуулж үзээрэй.
- Худалдан авах зүйлсээ эрэмбэлж (хамгийн чухлаас нь чухал бус руу жасгааж), мөнгөө хэрхэн зарцуулахаа төлөвлөөрэй.
- Нэн чухал шаардлагатай биш бол хямдрал зарлахыг хүлээгээрэй.
- Үндсэн хэрэглээний зүйлс болох мах, сүү, гурил, будааг хамгийн хямд зарагддаг газраас худалдан авалт хийгээрэй.
- Чанартай зүйл илүү үнэтэй байдаг ч хэрэглэх хугацаагаар нь тооцвол хамаагүй хямд тусдаг (гутал, хувцас гэх мэт удаан хэрэглэдэг зүйлсийн хувьд).

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 А: Тоглоомон мөнгө

Зааварчилгаа: Оролцогч бүрд нэг багц байхаар тооцож хувиан олшруулна. Оролцогч бүр өөр өөрийн багцаа мөнгө болгон хайчилж бэлдэнэ. Өөрөөр хэлбэл худалдагч, худалдан авагч бүр нийтдээ 100 онооны багц мөнгөтэй болно гэсэн үг.

20	20
10	10
10	10
5	5
5	5

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 Б: Худалдагчид зориулсан үнийн жагсаалт

Зааварчилгаа: Энэхүү хуудсыг хувилж 6 жагсаалт болгон хайчлаад худалдагч бүрд нэг нэгийг өгнө. Тэд энэхүү үнийн жагсаалтаа дэлгэн байрлуулах ба нэг л барааг 25% хүртэл хямдруулж болно. (Бичиг үсэгт тайлагдаагүй оролцогчдод зориулж үгийг зургаар орлуулж болно. Энэ тохиолдолд интернэт, сэтгүүл зэргээс зургийг авч орлуулна).

Дэлгүүр 1: Хүнсний дэлгүүр		Дэлгүүр 2: Хүнсний дэлгүүр	
Барааны нэр	Үнэ	Барааны нэр	Үнэ
Цагаан будаа	35	Цагаан будаа	30
Өндөг (10 ш.)	10	Өндөг (10 ш.)	15
Сүү	10	Сүү	10
Ундаа	25	Ундаа	30
Мөхөөлдөс	30	Мөхөөлдөс	30
Гурил	5	Гурил	10
Жигнэмэг	20	Жигнэмэг	15
Чихэр	15	Чихэр	15
Бохь	5	Бохь	10
Жимс	20	Жимс	30
Ногоо	10	Ногоо	15
Кофе	55	Кофе	45
Цай	5	Цай	5
Саван	10	Саван	20
Үнэр дарагч	30	Үнэр дарагч	30
Шампунь	50	Угаалгын нунтаг	50
✂		✂	
Дэлгүүр 3: Супермаркет		Дэлгүүр 4: Барааны дэлгүүр	
Барааны нэр	Үнэ	Барааны нэр	Үнэ
Ундаа	30	Чихэр	25
Мөхөөлдөс	35	Саван	20
Цай	10	Шампунь	20
Кофе	50	Үнэр дарагч	15
Жигнэмэг	30	00 цаас	40
Чихэр	10	Эрэгтэй цамц (дундаж чанартай)	50
Бохь	5	Эмэгтэй цамц (дундаж чанартай)	70
Саван	15	Өмд (дундаж чанартай)	85
Шампунь	25	Даашинз (дундаж чанартай)	60
Үнэр дарагч	20	Тоглоом	40
00 цаас	45	Хүүхдийн хувцас	90
Угаалгын нунтаг	40	✂	
Тоглоом	30		
✂		✂	
Дэлгүүр 5: Загварлаг хувцасны дэлгүүр		Дэлгүүр 6: Хямдрал зарласан дэлгүүр	
Барааны нэр	Үнэ	Барааны нэр	Үнэ
Эрэгтэй цамц (дундаж чанартай)	60	Эрэгтэй цамц (дундаж чанартай)	25
Эмэгтэй цамц (сайн чанартай)	80	Эмэгтэй цамц (дундаж чанартай)	40
Өмд (хамгийн сайн чанартай)	90	Өмд (сайн чанартай)	50
Даашинз (сайн чанартай)	80	Даашинз (дундаж чанартай)	40
Гутал		Оймс	5
✂		Тоглоом	20
		Гар утас	60

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 В: Худалдан авах зүйлсийн жагсаалт

Зааварчилгаа: Энэхүү хуудсыг хангалттай тоогоор хувилж, хайчилж бэлдээд, оролцогч бүрд нэг жагсаалт өгнө (жишээ нь, 24 оролцогч байвал 3 хувилна). Тасархай зураасны дагуу хайчилна. [Орон нутгийн онцлогт тохируулан жагсаалт дахь барааны нэрийг өөрчилж болно. Гэхдээ жагсаалт дээрх барааны нэр төрөл, тоо хэмжээг зөрүүлэхгүй байхад анхаарна. Жагсаалт бүрд “Төлсөн” гэсэн багана байх ёстой бөгөөд оролцогчид аль бараанд хэдийг төлснөө мэдэж байх хэрэгтэй].

Худалдан авах	Төлсөн	Худалдан авах	Төлсөн
Даашинз Чихэр Үнэр дарагч ✂		Өмд Шампунь Бохь ✂	
Худалдан авах	Төлсөн	Худалдан авах	Төлсөн
Сүү Өндөг Ногоо Жимс Саван 00 цаас ✂		Утас Гурил Сүү Өндөг Цагаан будаа ✂	
Худалдан авах	Төлсөн	Худалдан авах	Төлсөн
Утас Бохь Оймс ✂		Тоглоом Жигнэмэг Кофе ✂	
Худалдан авах	Төлсөн	Худалдан авах	Төлсөн
Эрэгтэй цамц Оймс Ногоо Сүү Саван ✂		Эмэгтэй цамц Жигнэмэг Цай ✂	

Дасгал 9.1.3 Би санхүүгээ хянадаг

Зорилго

Данс хөтөлж, орлого зарлагаа хялбар аргаар хянаж сурах

Зорилтот бүлэг

Залуучууд, насанд хүрэгчид

Хугацаа

60 минут

Суудал зохион байгуулалт

Хагас эсвэл бүтэн тойрог

Ашиглах материал

- Данс хөтлөх маягт (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.3 А) оролцогч тус бүрд
- Самбарын цаасан дээр зурж бэлдсэн Данс хөтлөх маягт

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн

9.1.3 А: Данс хөтлөх маягт

Сургалт зохион байгуулах алхмууд

- Данс хөтлөх дасгал – 30 минут
- Данс хөтлөх тухай хэлэлцэх – 20 минут
- Дүгнэлт – 10 минут

Алхам 1. Данс хөтлөх дасгал – 30 минут

Оролцогчдоос данс хөтлөх тухай юу мэддэгийг нь асууж, сэдвээ танилцуулна. Мөнгөө хэрхэн зарцуулж байгаагаа хянаж данс хөтөлдөг үү? Данс хөтлөх маягтаа тараагаад багана тус бүрээр нь тайлбарлана. Өмнөх долоо хоногт гаргасан зардлаараа энэ маягтыг бөглөхийг санал болгоно.

Сургагч багшид зориулсан зөвлөгөө

Хэрэв та оролцогчидтойгоо тодорхой хугацааны турш, тухайлбал долоо хоногт нэг удаа уулзах бол данс хөтлөх маягтыг тайлбарлаж, долоо хоногийн турш орлого, зарлагаа бүртгэж ирэхийг санал болгоорой. Дараагийн уулзалтаар тэдний хөтөлсөн дансыг хэлэлцэж дасгалаа үргэлжлүүлж болно.

Алхам 2. Данс хөтлөх тухай хэлэлцэх – 20 минут

Дараах асуултыг ашиглан хэлэлцүүлэг өрнүүлнэ:

- Энэ маягтыг бөглөхөд ямар бэрхшээл гарсан бэ?
- Та өөрийнхөө орлогын жишээг дурдаж болох уу?
- Та өөрийнхөө зарлагын жишээг дурдаж болох уу?
- Орлого, зарлагаа бүртгэхийн давуу тал юу вэ?
- Дутагдалтай ямар тал байна вэ?

Данс хөтөлнө гэдэг нь өөрийн мөнгөний урсгал буюу орж, бас гарч байгаа мөнгөө хянах арга болохыг тайлбарлана. Өөрөөр хэлбэл:

- Хэр хэмжээний мөнгө орж ирэх (орлого)
- Хэр хэмжээний мөнгө зарах (зарлага)
- Хүмүүс чамд хэр хэмжээний өртэй
- Чи хүмүүст хэр хэмжээний өртэй болохыг бүртгэнэ гэсэн үг.

Нийт орлогоос нийт зарлагыг хасаад үлдэгдэл гарна. Хэрэв тухайн хугацаанд зарлага нь орлогоосоо их байсан бол энэхүү үлдэгдэл хасах тэмдэгтэй гарна. Харин тухайн хугацаанд зарлага нь орлогоосоо бага байсан бол энэхүү үлдэгдэл нэмэх тэмдэгтэй гарна.

Данс хөтлөхийн давуу болон сул талыг дараах байдлаар дүгнэнэ:

Давуу тал

- Данс хөтөлснөөр бэлэн мөнгөө хянаж чадна. Хэдий хэр мөнгөтэй, хэдий хэрийг зардгаа тодорхой харах боломж бүрдэнэ.
- Хэрээсээ хэтэрсэн зардал гаргаад байгааг анхааруулна.
- Төлөвлөлт хийхэд тустай. Мөнгөө юунд зарцуулснаа харж болно. Хэрэггүй зардлаа танаж, мөнгөө хэмнэх боломжтой.
- Бусдад ямар өртэй, бас бусдаас ямар авлагатайгаа мартаггүй байх боломжтой.

Сул тал

- Маш тодорхой байж, яг хэдийг, хэзээ, юунд зарснаа, хамгийн бага дүнтэй зардлаа ч мөн тэмдэглэх ёстой. Эс тэгвээс үлдэгдэл буруу гарна. Энэ нь хугацаа шаарддаг.

Оролцогчдоос санхүүгээ хөтлөх өөр ямар арга хэрэглэдэг талаар асууна. Хотод амьдардаг хүмүүсийн хувьд хадгаламжийн болон харилцах данс ашиглах нь элбэг байдаг. Зарим нь хадгаламж зээлийн хоршооны гишүүн ч байж магад. Зарим нь цалингаа авангуут том том урсгал зардлуудаа төлчихдөг байхад зарим тогтмол бус орлоготой нь орлого орж ирэнгүүт түрүүлж түрээсээ төлдөг байж магад. Хэрэв оролцогчид өөр арга санал болговол тэрхүү аргын давуу болон сул талыг нь ярилцаарай.

Алхам 3. Дүгнэлт – 10 минут

Орлого зарлагаа хянаж, данс хөтлөх нь хамгийн ухаалаг арга болохыг дахин сануулаад, дараах байдлаар дүгнэлт хийнэ:

- Бэлэн мөнгөө хянахад тусална.
- Ямар зүйлсэд мөнгө зардгаа мэдэх боломжтой.
- Ирээдүйн зардлаа төлөвлөж, хуримтлал үүсгэхэд тусалдаг.
- Бусдад ямар өртэй, бас бусдаас ямар авлагатайг сануулдаг.
- Данс хөтөлснөөрөө бэлэн мөнгөө хянаж чадна. Хэдий хэр мөнгөтэй байгаа, хэдий хэрийг зардгаа тодорхой харах боломж бүрдэнэ.
- Тогтмол зардал, төлбөрүүдээ (түрээс, хүнс хоол, тээврийн зардал г.м.) цаг алдалгүй төлж, сар бүрийн төсвөө хянахад тустай.

[illegible]

Хүүхэд, залуучууд, гэр бүлийн эрх, үүрэг, оролцоо 23 |

Сэдэв 9.2 Амьдралын зорилгодоо хүрэхийн тулд төсөв гаргах

Агуулга

Энэ сэдэв нь хүүхэд, залуучууд, тэдний гэр бүлийнхэнд амьдралдаа ойрын болон хэтийн зорилгоо хэрхэн тодорхойлох тухай танилцуулах болно. Гэр бүлийн гишүүд бүгд өөр өөрийн зорилготой байдаг тул бүгдийн эрх ашигт нийцсэн шударга шийдвэрийг хэрхэн гаргахад оролцогчид суралцах болно. Гэр бүлийн төсөв, мөн төрөл бүрийн салбарт ажиллаж байгаа шилжин суурьшигч залуу ажилчид төсвөө хэрхэн хийх тухай суралцах болно.

Үндсэн мэдээлэл

- Сайтар эргэцүүлэн тунгааж, өөрийн зорилтуудаа тодорхойлоорой. Хөвгүүд охид, эрэгтэй эмэгтэй хэн ч байсан бүгд л амьдралдаа зорилго тавьж, түүндээ хүрэхийн төлөө ажиллах эрхтэй.
- Өрхийн гишүүд бүгд гэр бүлийнхээ нэгдсэн зорилго болон хувь хүнийхээ зорилтуудын талаар ярилцаж, аль болох бүх гишүүдийн санаанд нийцэх шударга шийдвэр гаргаж сурах хэрэгтэй. Үүний тулд бие биеийнхээ зорилгыг хүндэлж, зарим тал дээр буулт хийж сурах хэрэг гардаг.
- Өрхийн төсөв хийх нь амьдралын зорилгодоо хүрэхэд тусалдаг.
- Өрхийн төсвийн төлөвлөгөө гаргах нь орлого, зарлагаа хянахад тусалдаг: сар тутмын тогтмол зардал, төлбөрийн (түрээс, унаа тээвэр, хоол хүнс, хэрэглээний зардал) график гаргаж, хугацаанд нь төлж чадах эсэхээ нягтлаарай.
- Хадгаламжаа өөр зүйлд зарцуулах хүсэл төрдөг ч амьдралын чухал зорилгодоо хүрэх, эсвэл гэнэтийн тохиолдолд хэрэгтэй гэдгийг санах.

Дасгалууд

- 9.2.1 Амьдралын зорилгоо тодорхойлж, гэр бүлийн шийдвэр гаргах нь
- 9.2.2 Мөнгөний орж/гарах урсгал: Өрхийн төсөв хийх
- 9.2.3 Мөнгөний орж/гарах урсгал: Залуу ажилчны төсөв

Холбогдох сэдвүүд

- 1.3 Надад мөрөөдөл бий
- 4.1 Гэр бүлд хэн нь юу хийдэг вэ, хэн нь үгээ хэлдэг вэ?
- 2.3 Хүн бүр эрхтэй
- 5.4 Нийгмийн болон харилцааны ур чадварууд

Дасгал 9.2.1 Амьдралын зорилгоо тодорхойлж, гэр бүлийн шийдвэр гаргах нь⁴

Зорилго

- Өрхийн гишүүн бүрд ойрын болон хэтийн зорилгоо тодорхойлоход нь туслах
- Өрх бүлүүд өөр өөр зорилготой байдгийг ойлгох
- Өрх бүлүүд хэрхэн зөв, шударга шийдвэр гаргах тухай суралцах

Зорилтот бүлэг

Хүүхэд, залуучууд, тэдний гэр бүл

Хугацаа

130 минут

Суудал зохион байгуулалт

- Алхам 2-н үед босож явахад хангалттай зайтай байх
- Бусад алхмуудыг гүйцэтгэхэд багаараа газар эсвэл ширээ тойрон сууна

Ашиглах материал

- Самбарын цаас, самбарын үзэг, скоч, цаас
- 10 м урттай 3 ш. уяа эсвэл олс, тус бүрийн нэг үзүүрийг зангидсан байна

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн

9.2.1 А: Миний зорилго

9.2.1 Б: “Гэр бүлийн шийдвэр гаргах явц” жүжигчилсэн тоглолтын дүрүүд

Сургалт зохион байгуулах алхмууд

1. Ойрын болон хэтийн зорилгыг тодорхойлох – 15 минут
2. Зорилгуудаа харьцуулах – 30 минут
3. “Гэр бүлийн шийдвэр гаргах явц” жүжигчилсэн тоглолт – 40 минут

⁴ Эх сурвалж: Budget Smart – *Financial Education for Migrant Workers and their Families: Training Manual* (ILO: Bangkok, 2011), sessions 1.1 and 1.2, pp. 44-54.

4. Гэр бүлийн шийдвэр гаргах явцад хэрэглэж болох санаа – 30 минут
5. Хичээлийг дүгнэх “Бөмбөг” тоглоом – 15 минут

Бэлтгэл

Сургалт эхлэхээс өмнө:

- Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.1 А-д байгаа зургийг Алхам 2-т зориулж хэвлэн бэлдэх (оролцогч бүрд 3 ш. байхаар)
- Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.1 Б-д байх жүжигчилсэн хоёр тоглолтын материалыг тус бүр 2 багц болгон хувиран олшруулж бэлдэнэ.

Алхам 1. Ойрын болон хэтийн зорилгыг тодорхойлох – 15 минут

Ажил амьдралд амжилт гаргах хамгийн чухал зүйл бол тодорхой төлөвлөгөөтэй байх явдал гэдгийг танилцуулна. Зорилго гэдэг нь ирээдүйд хүрэх гэж тэмүүлж буй зүйлийг хэлдэг. Өнөөдөр бид ойрын болон хэтийн зорилгоо тодорхойлох дасгал ажиллах болно. Эхлээд ажил хайх, хөдөлмөр эрхлэх зорилгоор шилжин суурьших талаар бодохдоо хүүхэд залуучууд, тэдний гэр бүлийнхэн юу хүсэж мөрөөдөж байсан тухай богино түүхийг уншина. Чангаар, аль болох дүрд нь орж уншиж өгнө.

Дорж, Алимаа хоёрын түүх

Дорж, Алимаа хоёр бол 15 настай ихрүүд бөгөөд тэдний гэр бүл хөдөө амьдардаг. Тэр хоёр маш ухаалаг бөгөөд багаасаа сургуульдаа сайн сурдаг байв. Хоёулаа сайхан зүйлсийг мөрөөдөж, цаашид сурах хүсэлтэй байлаа. Дорж машин засварын газартай болохыг, харин Алимаа багш болохыг хүсдэг байлаа. Гэвч аав нь машины осолд орж, эмнэлэгт хэвтэж, ажил хийх боломжгүй болсон тул тэр хоёр сургуулиа орхих хэрэгтэй болжээ. Ээж нь худалдааны зах дээр өдрийн ажил хийж, амь зуулгаа олохыг хичээвч ослоос хойш маш их өр тавьсан учир олсон мөнгө нь хаанаа ч хүрэхгүй болжээ. Нэгэн өдөр хуучин хөрш нь тэднийхээр ирж, хоёр хүүхдээ нийслэл хот руу явуулж ажил хийлгэх боломж байгааг дуулгалаа. Дорж хотын захад машин угаалгын газар ажиллаж, харин Алимаа хотын төвд цайны газар угаагч хийж болно гэв. Эхлээд ихрүүд том хотод очоод, ажил хийж мөнгө хураагаад, утас худалдан авч, бас оройгоор сургуульд явах болно хэмээн маш их баярлаж байв. Харин эцэг эх нь тэдэнд эхний хоёр жилийн цалингаар өрөө дарах шаардлагатай байгаа тул өөрсдөд нь мөнгө өгөх боломжгүй гэж хэлжээ.

Энэ түүхийг уншиж өгөөд дараах асуултыг асууна:

- Ихрүүдийн зорилго юу вэ?
- Эдгээр зорилгын аль нь хамгийн богино хугацаанд биелэх боломжтой вэ?
- Аль зорилгод урт хугацаа шаардагдах вэ?

Зарим нэг хариултын дараа, зорилго биелэхэд янз бүрийн хугацаа шаардагддагийг тайлбарлана. Зарим зорилго богино хугацаанд биелдэг байхад заримд нь урт хугацаа шаардагддаг. Эдгээр нь амьдралын зорилго юм. Одоо бүгдээрээ өөрсдийнхөө зорилгын талаар ярилцъя. Та нарын хэд нь ирээдүйгээ мөрөөдөн төсөөлсөн бэ? гэж асуугаад гараа өргөхийг санал болгоно. Зарим оролцогчийг өөрсдийн мөрөөдлөө бусадтай хуваалцахыг хүснэ.

Алхам 2. Зорилгуудаа харьцуулах – 30 минут

Өрөөний 3 өөр газар 10 м урттай олснуудаа цаг хугацааг төлөөлүүлэн байрлуулна. Олсны нэг үзүүрийг зангидан, ойрын зорилгыг төлөөлүүлнэ. Зангилаагүй үзүүр нь урт хугацааны зорилгыг төлөөлнө. Оролцогчид чөлөөтэй явж болохуйц талбай гаргах хэрэгтэй. Нэг олс нь охидынх, нөгөө нь хөвгүүдийнх, гуравдах нь гэр бүлийнх гэж тусгаарлана. Хэрэв гэр бүлийн гишүүд энэ сургалтад оролцохгүй бол охид хөвгүүдээр нь ялгаж болно. Эсвэл охидын 2, хөвгүүдийн 2 баг болгон хувааж болно. Оролцогч бүрд 3 бөмбөлөг (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.1 А) тарааж өгнө.

Тоглоомын дүрмийг тайлбарлана:

- Олс бол зорилгын хугацааг илэрхийлнэ.
- Ойрын хэдэн жилийн дотор хүрэхийг тэмүүлж байгаа 3 зүйлийн тухай бодоорой. Энэ бол таны зорилго. Зарим зорилго нь хэдхэн сарын дотор мөнгө хуримтлуулснаар бүтэх богино хугацааны зорилго байхад зарим зорилгод хүрэхийн тулд жилээр хүлээх, хэдэн жилээр мөнгө хуримтлуулах шаардлагатай байж болно.
- Бөмбөлөг бүр дээр өөрийн нэг зорилго, бас өөрийн нэрээ бичнэ.
- Бичиж дуусаад цаг хугацааны шугам/олсны дагуу бөмбөлгүүдээ тавина. Олсны зангидсан үзүүр нь богино хугацааны зорилгыг, зангилаагүй үзүүр нь урт хугацааны зорилгыг төлөөлнө.

Зорилгоо тодорхойлж бичихэд зориулж 5 минутын хугацаа өгнө. Оролцогчдыг өөрсдийн тодорхойлсон зорилгоо дүгнэхийг хүснэ. Өрөөн дотуур явж, бусад оролцогчдын бөмбөлгүүдийг харахыг тэдэнд зөвшөөрнө.

Бэлэн болмогц нь дараах асуултыг асууна:

- Танай багийн зорилгын ихэнх нь ойрын зорилго байна уу, аль эсвэл хэтийн зорилго байна уу?
- Богино хугацааны нийтлэг ямар зорилго байна вэ?
- Охидын зорилго хөвгүүдийнхээс ялгаатай байна уу? Адил байна уу?
- Хүүхэд залуучуудын зорилго нь тэдний эцэг эх болон гэр бүлийнх нь бусад гишүүдийн зорилгоос ялгаатай байна уу? Адил байна уу?
- Зорилгоо тодорхойлоход юу нь хэцүү байсан бэ?

Зарим нэг хариултын дараа дараах байдлаар дүгнэлт хийнэ:

- Залуучууд болон хижээл насны хүмүүс амьдралын өөр өөр үе шатад байдаг учраас гэр бүлийн гишүүдийн зорилго өөр өөр байж болно. Амьдралын цикл буюу тойрог нь хүн бүрд тохиох жам ёсны үйл явдлуудаас бүрдэх бөгөөд тэрхүү үйл явдлуудыг урьдчилан төсөөлж, таамаглах боломжтой. Жишээ нь сургуулиа төгсөх, ажилд орох, гэр бүл болох, орон гэртэй болох, хүүхдээ сургуульд оруулах, тэтгэвэрт гарах г.м.
- Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн (эхнэр нөхөр, аав ээж, хүү охин) зорилго нь нас, боловсрол, гэр бүл болон нийгмийн хүлээлтээс хамаараад адил эсвэл өөр өөр байх боломжтой. Хэрэв тухайн орчинд нь жендэрийн үүргийн ялгаа их байдаг бөгөөд эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсээс өөр өөр хүлээлттэй байдаг бол тэдний зарим зорилго ялгаатай, зарим зорилго нь адилхан байх боломжтой.

Алхам 3. “Гэр бүлийн шийдвэр гаргах явц” жүжигчилсэн тоглолт – 40 минут

Гэр бүлийн хэн нэгэн ажил хийх ёстой тухай, эсвэл хөдөлмөр эрхлэх зорилгоор шилжин суурьших эсэх асуудлууд бол тухайн гэр бүлийн хувьд маш чухал шийдвэр байдгийг дурдана. Олон гэр бүлд зарим гишүүд илүү эрх мэдэлтэй байдаг. Тэрхүү эрх дарх хэнд байх нь гэр бүл бүрд, мөн тодорхой цаг хугацаанд өөр өөр байдаг. Жишээ нь, хүүхдүүд нь нас бага үед эцэг эх нь өмнөөс нь шийдвэр гаргадаг. Хүүхдүүд өсөж томрохын хэрээр эцэг эх шийдвэр гаргах эрхийг бага багаар тэдэнд шилжүүлдэг. Гэхдээ зарим эцэг эхчүүд хүүхдээ том болсон ч өөрсдийнх нь үгийг дагах ёстой хэмээн үзэх нь бий. Олон гэр бүлийн хувьд эмэгтэйчүүд, охид эрх мэдэл багатай байдаг ба эрчүүд, хөвгүүд шийдвэр гаргах тал дээр илүү эрх дархтай байдаг. Гэр бүл нь гишүүдийнхээ сайн сайхан байдалд нөлөөлөх чухал шийдвэр гаргадаг учраас гэр бүлд хэрхэн шийдвэр гаргах талаар одоо бид мэдэх болно:

“Гэр бүлийн шийдвэр гаргах явц” жүжигчилсэн тоглолтыг танилцуулна. Оролцогчдыг 4 багт хувааж, хоёр багт нь 1-р жүжгийг, нөгөө хоёр багт 2-р жүжгийг өгч, дүрмийг тайлбарлана:

- Жүжиг бэлдэхэд зориулж баг бүрд 10 минут өгнө.
- Жүжигчилсэн тоглолт бүр 2-3 минут үргэлжилнэ.
- Баг бүрд зааварчилгаатай дугтуй өгнө. Дугтуй бүрд гэр бүлийн гишүүний онцлог болон үзэл бодлыг тодорхойлсон 4 цаас байгаа.
- Дүр бүрийг нэг нэг хүнд хуваарилах ба дүрээ сайтар судалж, харилцан яриагаа бэлдэнэ.
- Гол дүр хөдөлмөр эрхлэхээр шилжин суурьших эсэхийг баг бүр шийднэ.

Баг бүрд жүжгээ бэлдэх 10 минут өгөх ба жүжгээ тоглоход нь 4-с илүү минут өгөхгүй. Жүжиг бүрийг хэлэлцэхэд зориулж 10 минут өгнө.

Жүжгээ тоглож дуусаад бүгд цуглан, дараах асуултын дагуу ярилцана:

- Жүжигт ямар үйл явдал гарсан бэ?
- Шийдвэр гаргах явцад гэр бүлийн гишүүд тэгш эрхтэй оролцож чадаж байна уу? Яагаад?
- Шийдвэр гаргах явцыг хэн толгойлж байна вэ? Яагаад тийм нөхцөл үүсэв? Чиний бодлоор энэ нь шударга байдал мөн үү? Яагаад?
- Гол дүрүүд шийдвэр гаргах явцын тухай ямар сэтгэгдэлтэй үлдсэн бол? Яагаад?

Багуудад жүжигчилсэн тоглолтыг сайтар бэлдсэнд талархаж, баяр хүргээд гэр бүлийн шийдвэр гаргах явцыг шударга өрнүүлэхэд хэрэглэж болох санаанаас суралцах хэсэг рүү шилжинэ.

Алхам 4. Гэр бүлийн шийдвэр гаргах явцад хэрэглэж болох санаа – 30 минут

Оролцогчдыг зай талбай ихтэй газар зогсохыг санал болгоно. Шалан дээр олсоо тавьж, нэг үзүүрт нь 1 буюу “хялбар”, харин нөгөө үзүүрт нь 10 буюу “хэцүү” гэсэн тэмдэглэгээ хийнэ. Одоо оролцогчдод асуулт тавина гэж хэлнэ. Дохио өгөнгүүт (алга таших г.м.) оролцогчид асуултад хариулахад хялбар эсвэл хэцүү санагдсанаа илэрхийлж, олсны үзүүрт очиж зогсоно.

“1-10 гэсэн шатлалаар дүгнэвэл, мөнгөний тухай асуудлаар гэр бүлийнхэнтэйгээ ярилцахад хэр хэцүү санагддаг вэ?” гэж асуугаад зарим оролцогчдын хариултыг сонсоно. Ингээд дараах байдлаар дүгнэнэ:

- Залуу эрчүүд, бүсгүйчүүдийн хувьд эцэг эхтэйгээ өөрсдийн зорилгын тухай ярилцахад хүндрэлтэй байдаг. Учир нь эцэг эх нь сонсохыг хүсдэггүй, зөвхөн өөрсдийнх нь үгэнд орох ёстой гэж үздэг. Ялангуяа хөвгүүдийг бодвол охид илүү дуулгавартай байх ёстой гэсэн үзэл

уламжлалаа хэт дагадаг газруудад охидын хувьд илүү бэрхшээлтэй байдаг.

- Зарим эцэг эхийн хувьд мөнгө болон амьдралын тухай яриа дарамттай санагддаг бөгөөд маргаан үүсгэх гээд байх хандлага бий. Ялангуяа тарчиг амьдралтай, нөхөр нь илүү эрх мэдэлтэй айлуудад ийм байдал олонтоо тохиолддог.
- Хэрэв дээрх сэдвээр эцэг эхтэйгээ хэрхэн ярилцахаа урьдчилан сайтар бэлдэж чадвал яриагаа өрнүүлэх, тэдний дэмжлэгийг авахад арай хялбар байх болно.

Оролцогчдоос дараах асуултыг асууна: “Амьдралын зорилго болон мөнгөтэй холбоотой асуудлаар гэр бүлийнхээ хүрээнд шийдвэр гаргахад хамгийн хэцүү зүйл юу байдаг вэ?” Оролцогчдын хариултуудыг самбарт жагсааж бичнэ. Үүнд дараах асуудлууд дурдагдаж болно:

- Чухал асуудлуудыг ярилцах цаг гаргах
- Бусдыгаа сонсох хүсэлгүй байх
- Гэр бүл дотор өндөр настай гишүүд эсвэл эрчүүдийг дээш тавих, зөвхөн тэд шийдвэр гаргах ёстой гэх үзэл
- Зарим гишүүд өөрийгөө илэрхийлэхдээ бүрэг, аймхай байдаг, ялангуяа эмэгтэйчүүд, хүүхдүүд өөртөө итгэх итгэл султай байдаг
- Зөвхөн ганц л зөв шийдвэр байгаа гэж боддог
- Гэр бүлийн гишүүдийн ялгаатай үзэл бодлыг хүлээцтэй сонсож чаддаггүй
- Гэр бүлийн гишүүд хоорондоо тэгш харилцаж, бие биеэ хүндэлж чаддаггүй

Бэрхшээлүүдийг жагсааж бичсэний дараа оролцогчдод 3, 3 наалт өгөөд өөрсдөд нь хамгийн түгээмэл тулгардаг 3 бэрхшээлийг тэмдэглэхийг санал болгоно. Наалт байхгүй бол үзэг ашиглан тэмдэглэгээ хийж болно. Хамгийн олон тэмдэглэгээ авсан бэрхшээлийг дараагийн дасгалд ашиглана.

Оролцогчдыг 1-4 тоогоор 4 багт хувааж, нэг нэг бэрхшээлийг хуваарилж өгнө. Тухайн бэрхшээлийг давж гарах гурав гурван аргыг тодорхойлж бичих даалгавар оноож, самбарын цаас, самбарын үзэг өгнө. Даалгавраа бэлдэхэд нь 10 минут зориулна. Баг бүрээс нэг хүн гарч хариултаа танилцуулна.

Дасгалын үр дүнгээс шалтгаалан гэр бүлийн шийдвэр гаргах явцад хэрэглэж болох дараах санааг дурдана:

- Гэр бүлийнхэнтэйгээ ярилцахаасаа өмнө юу хүсэж байгаагаа, яагаад хүсэж байгаагаа сайтар эргэцүүлж бод. Ингэснээрээ өөрийгөө илэрхийлэхдээ илүү итгэлтэй болно.
- Хөгшин залуу, эрэгтэй эмэгтэй аль ч хүн амьдралдаа зорилго тавьж, түүндээ хүрэхийн төлөө хичээн зүтгэх эрхтэй.
- Өөрийн зорилгын тухай ярихаас бүү ай. Гэр бүлийн чухал асуудлуудын тухай ярилцахад зориулж хангалттай хугацаа гаргаж байгаарай.
- Гэр бүлийн бүх гишүүдээ хүндэтгэн харилцаж байгаарай.
- Гэр бүлийнхээ гишүүдийн нас, хүйсээс нь үл хамааран өөр өөрийн санал бодлоо илэрхийлэхийг нь дэмжээрэй.
- Нэгнийхээ ярихыг таслалгүй сонсож сураарай.
- Хэрэв санал зөрөлдвөл асуудлаа сайтар шүүн тунгааж, өөрөөр шийдэх боломж байгаа эсэхийг судлаарай.
- Гэр бүлийн бүх гишүүнд ашиг тустай шийдвэрийг хайх хэрэгтэй. Гэхдээ хэн нэг нь бусдын төлөө өөрийгөө золиосолно гэсэн үг биш.

Алхам 5. Хичээлийг дүгнэх “Бөмбөг” тоглоом – 15 минут

Оролцогчдыг босож, задгай талбайд тойрог болон зогсохыг хүснэ. Энэ хичээлээр юу сурснаа бататгахын тулд дутуу үгийг нөхөж тоглоно. Бэлтгэл болгож дараах өгүүлбэрийг гүйцээнэ: Миний дуртай өнгө бол _____

Бөмбөгийг хэн нэгэн оролцогч руу шидээд, дээрх өгүүлбэрийг давтан хэлээд гүйцээхийг хүснэ. Хэлснийхээ дараа бөмбөгийг өөр нэгэн оролцогч руу дамжуулахыг хүснэ. Нөгөө оролцогч үйлдлийг давтсаны дараа сургагч багш руу бөмбөгийг дамжуулна.

Ийм байдлаар дараах 3 өгүүлбэр тус бүр дээр ажиллана:

- Өнөөдөр миний сурсан хамгийн чухал зүйл бол _____
- Хэрэв ямар нэг шийдвэрийг нас, хүйс харгалзалгүй гэр бүлийн гишүүд бүгд хамтдаа гаргавал _____
- Манай гэр бүлийн хувьд шийдвэр гаргах аргаа сайжруулах нэг алхам бол _____

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.1 А: Миний зорилго

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.1 Б: “Гэр бүлийн шийдвэр гаргах явц” жүжигчилсэн тоглолтын дүрүүд

Жүжигчилсэн тоглолт 1		Сувдаагийн гэр бүл
Аав	- Хэтэрхий өөртөө итгэлтэй учир бусдыг сонсдоггүй - Охин Сувдаа нь нийслэл хот руу явах хэрэгтэй гэдэгт бат итгэлтэй - Сувдаа өөрийн саналаа хэлэх эрхгүй гэж үздэг	
Ээж	- Эелдэг эмэгтэй - Охин Сувдаа нь өөр хот руу явах хэрэггүй, ганцаардах болно гэж боддог - Хүү нь тэгтлээ их ажиллахгүй байхад охин нь их хөдөлмөрлөж байгааг шударга гэж үздэггүй - Нээлттэй биш боловч нөхөр хүү хоёртоо өөрийн бодлоо илэрхийлэх гэж оролддог	
Эрэгтэй дүү	- Эмэгтэй хүн хот явбал оёдлын үйлдвэрт амархан ажил олно гэж боддог - Эгч Сувдааг заавал хот руу явуулна гэж боддог - Эгчийнхээ явуулсан мөнгөөр мотоцикл авах хүсэлтэй байгаа	
Сувдаа	- Дуу багатай, өөрийн бодлоо илэрхийлдэггүй, аав нь бүхнийг шийднэ гэж хүлээдэг - Аавынхаа хүссэнээр оёдлын үйлдвэрт ажиллахын оронд интернэт кафед ажиллаж, компьютер ашиглаж сурах хүсэлтэй - Аав нь бодлоо өөрчилнө гэж найддаг	
Жүжигчилсэн тоглолт 2		Урнаагийн гэр бүл
Аав	- Хүндлэл хүлээсэн, сайхан эрэгтэй - Гэр бүл нь мөнгөгүй болсон тул илүү мөнгө олох арга хайж байгаа, тэр мөнгөөрөө цайны газраа өргөжүүлэх хүсэлтэй - Гэр бүлийн хурал хийж, энэ талаар гэр бүлийн бүх гишүүдийн саналыг сонсохыг хүснэ - Нэг боломж нь охиноо хот руу оёдлын үйлдвэрт ажиллахаар явуулах	
Ээж	- Эелдэг эмэгтэй - Эдийн засгийн уналтаас болоод ажил олдохгүй болсон тухай сонссон учир охиноо хот руу явуулахыг хүсэхгүй байгаа	
Эрэгтэй дүү	- Эгчийгээ санах учир явуулахгүй гэж бодож байгаа - Урнаа сайн сурдаг, ухаантай охин учир сургуулиа төгсөх хэрэгтэй гэж боддог - Эгчийгээ аз жаргалтай байлгахыг хүсдэг	
Урнаа	- Өөртөө итгэлтэй, өөрийн хүсэл бодлоо гэр бүлийнхэнтэйгээ хуваалцахаас айдаггүй - Хот руу явахаас буцахгүй ч интернэт кафед ажиллаж, компьютер ашиглаж сурах хүсэлтэй - Хэрэв хот явбал цалингаасаа өөртөө зориулж, мэргэжлийн сургуульд суралцах хүсэлтэй	

Дасгал 9.2.2 Мөнгөний орж/гарах урсгал: Өрхийн төсөв хийх⁵

Зорилго

Өрхийн төсөв зохиож сурах. Ингэснээр:

- Орлого, зарлагаа хянаж
- Мөнгөн гуйвуулгыг ухаалаг ашиглаж
- Гэр бүлийнхээ зорилгыг биелүүлнэ.

Зорилтот бүлэг

Хүүхэд, залуучууд, тэдний гэр бүлийнхэн

Хугацаа

100 минут

Ашиглах материал

Самбарын цаас, самбарын үзэг, скоч, А4 цаас 100 ш.

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн

9.2.2 А: Хүслэнгийн өрхийн төсөв: Төсвийн маягт

9.2.2 Б: Хүслэнгийн өрхийн төсөв: Түүх

Сургалт зохион байгуулах алхмууд

1. Төсвийн тухай ойлголтыг танилцуулах – 5 минут
2. “Төсөв”, “мөнгөн гуйвуулга” тодорхойлолттой танилцах – 15 минут
3. Хүслэнгийн өрхийн нийт орлогыг тооцох – 30 минут
4. Хүслэнгийн өрхийн нийт зарлагыг тооцож, гэр бүлийн зорилгодоо хүрэхийн тулд шаардагдах хуримтлал үүсгэх боломжийг судлах – 30 минут
5. Мөнгөн гуйвуулгаас хуримтлал үүсгэх аргуудтай танилцах – 15 минут
6. Дүгнэлт – 5 минут

⁵ Эх сурвалж: *Budget smart – Financial Education for Migrant Workers and their Families: Training Manual* (ILO: Bangkok, 2011), session 3.3, pp. 164-169.

Бэлтгэл

Сургалт эхлэхээс өмнө:

- Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2 А болон 9.2.2 Б-г хувилж, оролцогчдын тоогоор олшруулна.
- Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2 А-н 1-р хэсгийг самбарын цаасан дээр зурж бэлдэнэ.

Алхам 1. Төсвийн тухай ойлголтыг танилцуулах – 5 минут

Дараах зааварчилгааны дагуу сэргээх дасгал хийнэ:

- Би эхлээд хэд хэдэн өгөгдөл уншина.
- Хэрэв уг өгөгдөл танд тохирч байвал босож зогсоно.
- Хэрэв тохирохгүй бол сууж байна, эсвэл түргэн сууна.

Дараах 3 өгөгдлийн тусламжтайгаар ойлголт, хурдыг шалгана. “Хэрэв чи бол босно уу”.

- Зайрмагт дуртай
- Өнөөдөр цэнхэр өнгийн хувцас өмссөн
- Өнөөдөр мөнгө зарцуулахаар төлөвлөсөн

Залгуулаад дараах өгөгдлийг хурдан хурдан уншина. “Хэрэв бол босно уу”.

- Одоогоор надад хуримтлал байгаа
- Өмнө нь хуримтлуулж байсан туршлага байгаа
- Хадгаламжтай байсан болоосой гэж хүсэж байгаа
- Яг одоо халаасандаа хэдэн төгрөг байгааг мэдэж байгаа
- Мөнгө үрэх дуртай
- Мөнгөө юунд зарцуулахаа төлөвлөсөн
- Илүү их мөнгөтэй байсан болоосой гэж хүсдэг
- Энэ долоо хоногт зарцуулахад хэрэгтэй мөнгөнийхөө хэмжээг мэдэж байгаа
- Энэ сард зарцуулах хэрэгтэй мөнгөнийхөө тоог мэдэж байгаа
- Хангалттай хадгаламж бүрдүүлж чадна гэдэгтээ итгэлтэй байгаа

Дээрх өгөгдлийг уншсаны дараа оролцогчдод орлогоо хэрхэн хуваарилах тухай бодол орж ирсэн эсэхийг асууна. Оролцогчид энэ сургалтаар орлогоо хуваарилах арга болох төсвийн тухай мэдлэгтэй болно. Төсөв нь ирээдүйн зорилгодоо хүрэхийн тулд орлогоо хэрхэн зөв хуваарилахад тусалдаг.

Алхам 2. “Төсөв”, “мөнгөн гуйвуулга” тодорхойлолттой танилцах – 15 минут

“Төсөв” гэж юу болох тухай мэддэг болсон нь (Дасгал 9.2.1-ээс) гараа өргөхийг хүснэ. Зарим оролцогч хариулсны дараа төсөв гэдэг нь мөнгөн хөрөнгийг бүртгэж, захиран зарцуулах төлөвлөгөө гэдгийг сануулна. “Мөнгөн гуйвуулга” гэдэг нь өөр газарт нүүн суурьшин ажиллаж байгаа хүн ард үлдсэн гэр бүлдээ мөнгө шилжүүлэхийг хэлнэ.

“Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2 А: Хүслэнгийн өрхийн төсөв: Төсвийн маягт”-ыг оролцогч бүрд тарааж өгөх ба самбарт өрхийн төсвийн загварыг зурснаа дэлгэнэ. Оролцогчдоос дараах зүйлсийг асууна:

- Энэ төсвийн үндсэн 3 бүрэлдэхүүн юу байна? (Орлого, зарлага, хуримтлал)
- Орлогын ямар ямар эх үүсвэрүүд байна? (тариалангийн орлого, жимс ногоо зарсан орлого), бизнесийн орлого (жимсний чанамал зарсан), мөнгөн гуйвуулга)
- Мөнгөн гуйвуулгыг яагаад тусад нь орлого хэмээн тэмдэглэх ёстой гэж бодож байна? (мөнгөн гуйвуулгаас хамаарч амьдрахаа больж, түүнийгээ хэрхэн зарцуулж байгаагаа хянах)

Ярилцлагыг үргэлжлүүлж, дараах асуултуудыг асууна. (Хэрэгцээ болон хүслийн талаар Дасгал 9.1.1-д танилцуулсан):

- Зайлшгүй зардал буюу хэрэгцээ нь юу юу байна? (хэрэглээний зардал, хоол хүнс, унаа тээвэр, эм тариа г.м.)
- Заавал шаардлагагүй (хүсэж байгаа) ямар зардлууд байна? (хамгийн сүүлийн үеийн гар утас, төрсөн өдрийн үдэшлэг г.м.)

Оролцогчдоос төсвийн тухай асуух асуулт, тодруулах зүйл байгаа эсэхийг нь асууж, хариулна.

Алхам 3. Хүслэнгийн өрхийн нийт орлогыг тооцох – 30 минут

Сургагч багшид зориулсан зөвлөгөө

Бичиг үсэгт тайлагдаагүй оролцогчид байвал түүхийг чангаар уншиж өгөөд бусад оролцогчдоос тусламж авч, төсвийн маягтыг бөглөхийг хүсээрэй. Ингэхдээ орлого зардлын төрлүүдийг чангаар уншин өгч, хаана тэмдэглэгээ хийхийг нь асуугаарай. Хэрэв уншиж чаддаг бол хоёр хоёроор нь баг болгож, Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2-ын 1, 2-р хэсгүүдийг оролцогч тус бүрд өгнө. Түүхийг уншаад өрхийн төсвийн маягтыг өгөгдлийн дагуу бөглөхийг хүснэ.

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2 Б 1-р хэсгийг чангаар уншина.

Хүслэнгийн өрхийн төсөв – 1-р хэсэг

Сар бүрийн сүүлээр Хүслэнгийн аав ээж нь орлогоо тооцож, дараа сард юу юунд зарцуулахаа төлөвлөдөг. Тэднийх хүнсний ногоо тариалдаг. Тиймээс дараа сар буюу 8-р сард ургацаа хураах тул тэдний орлого өсөх боломжтой. Тэгэхээр ногоо жимс зараад 100,000 төгрөг, жимсний чанамлаас 30,000 төгрөг олно гэж тооцов. Өчигдөр ээж нь Хүслэнтэй ярихад дараа сард 150,000 төгрөг шилжүүлнэ гэж хэлсэн.

Уншихаа түр зогсож, оролцогчдоос нэг хүн сайн дураар самбар дээр өгөгдлүүдийг зохих нүдэнд бичихийг санал болгоно. Тэгээд асуултуудыг асууна:

- Хүслэнгийн аав, ээж хэзээ төсвөө хийдэг вэ? (Сар бүрийн сүүлээр өрхийн орлогоо тооцож, дараа сардаа хэрхэн зарцуулахаа шийддэг)
- Хүслэнгийн аав, ээж дараа сард тариалангаасаа хэдий хэр орлого олно хэмээн төсөвлөсөн бэ? (100,000 төгрөг)
- Хүслэнгийн ээж жимсний чанамлаасаа хэдий хэр орлого олохоор төсөвлөсөн бэ? (30,000 төгрөг)
- Хүслэн дараа сард хэдэн төгрөг гэр рүүгээ шилжүүлэхээр төлөвлөсөн бэ? (150,000 төгрөг)
- Хүслэнгийн гэр бүл 8-р сард хэдэн төгрөгийн орлого олохоор төсөвлөсөн бэ? (280,000 төгрөг)
- Нийт дүнг яаж тооцож гаргасан бэ? (100,000 + 30,000 + 150,000 төгрөг)

Бүх оролцогч дээрх тооцоог хийж чадсан эсэхийг шалгаарай. Энэхүү алхмын төгсгөлд самбарын цаас нь Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2 А-н 2-р хэсэг шиг харагдах ёстой.

Алхам 4. Өрхийн нийт зарлагыг тооцож, гэр бүлийн зорилгодоо хүрэхийн тулд шаардагдах хуримтлал үүсгэх боломжийг судлах – 30 минут

Одоо бүгдээрээ өмнөх аргачлалыг ашиглан Хүслэнгийн ээж, аав хоёр 8-р сард орлогоо хэрхэн зарцуулахаа төлөвлөж байгааг тооцно гэж оролцогчдод хэлнэ.

Хүслэнгийн өрхийн төсөв – 2-р хэсэг

Хүслэнгийн аав, ээж 8-р сард олох орлогоо тооцоолсны дараа тэрхүү мөнгөө хэрхэн зарцуулахаа төлөвлөв. Эхлээд 40,000 төгрөгийг хоол хүнсэнд, 100,000 төгрөгийг өрөө төлөхөд төсөвлөв. Бусад хэрэглээний зардалд 10,000 төгрөг, унаа тээвэрт 10,000 төгрөг, эм тарианд 20,000 төгрөг тус тус төсөвлөв. Хэдийгээр цахилгаан бараа авах нь тансаг хэрэглээнд тооцогдох ч Хүслэнгийн аав 40,000 төгрөгийн үнэтэй, өнгөт дэлгэцтэй шинэ гар утас авахыг хүсэж байв. Хамгийн бага хүү нь 5 нас хүрч байгаа учир ээж нь хүүгийнхээ төрсөн өдрийг 10,000 төгрөгт багтааж тэмдэглэх хүсэлтэй байв.

Хүслэнгийн аав, ээжийн 8-р сард зарцуулах мөнгөний төсвийг гаргахыг оролцогчдод санал болгоно.

- Хүслэнгийн аав, ээжийн 8-р сард зарцуулах мөнгөний нийт хэмжээ хэд вэ? (230,000 төгрөг)
- Энэ дүнг хэрхэн тооцож гаргасан бэ? (40,000 + 100,000 + 10,000 + 10,000 + 20,000 + 40,000 + 10,000 төгрөг)
- Хүслэнгийн аав, ээж хэрэглээндээ хэдэн төгрөг зарцуулахаар төсөвлөсөн бэ? (180,000 төгрөг)
- Энэ дүнг хэрхэн тооцож гаргасан бэ? (40,000 + 100,000 + 10,000 + 10,000 + 20,000 төгрөг)
- Хүслэнгийн аав, ээж хүссэн зүйлдээ хэдэн төгрөг зарцуулахаар төсөвлөсөн бэ? (50,000 төгрөг)
- Энэ дүнг хэрхэн бодож гаргасан бэ? (40,000 + 10,000 төгрөг)
- Хүслэнгийн аав, ээж ирэх сард зарцуулах зардлаасаа хэдэн төгрөгөөр илүү орлого орно гэж найдаж байгаа вэ? (50,000 төгрөг)
- Энэ дүнг хэрхэн бодож гаргасан бэ? (280,000 төгрөг - 230,000 төгрөг)
- Тэд хэдэн төгрөг хуримтлалдаа нэмж чадах вэ? (50,000 төгрөг)
- Хэрэв зөвхөн хэрэгцээндээ зарцуулбал Хүслэнгийн аав, ээж хэдэн төгрөг хадгалах боломжтой вэ? (100,000 төгрөг)

Бүх оролцогч дээрх тооцоог хийж чадсан эсэхийг шалгаарай. Энэхүү алхмын төгсгөлд самбарын цаас маань сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2 А-н 3-р хэсэг шиг харагдах ёстой. Оролцогчдоос асуулт байгаа эсэхийг асууж, хариулна.

Алхам 5. Мөнгөн гуйвуулгаас хуримтлал үүсгэх аргуудтай танилцах – 15 минут

Оролцогчдоос хуримтлал гэж юу болох талаар, хуримтлал үүсгэхэд тулгардаг бэрхшээлийн талаар асууна. Тэдний хариултуудыг самбарын цаасан дээр жагсааж бичээд, гэнэтийн яаралтай зүйл тохиолдоход хэрэглэх, мөн амьдралын чухал зорилгодоо хүрэхэд зориулж хуримтлал үүсгэх хэрэгтэйг сануулаад, ихэнх хүмүүст хуримтлалтай холбоотой тулгардаг дараах гол бэрхшээлийг дурдана:

- Олж байгаа орлого нь үндсэн хэрэгцээ, хоол хүнсэнд арай гэж хүрэлцдэг

- Хааяа хааяа ирдэг мөнгөн гуйвуулгаас өөр орлогогүй
- Хадгаламжид хийх мөнгийг зайлшгүй хэрэглэх шаардлага байнга тулгардаг
- Хуримтлалаа бүгдийг нь үрмээр санагдаад байдаг
- Шинэ зүйл худалдан авах дуртай
- Хүүгээс маань мөнгө ирдгийг мэддэг болохоор аав, ээж, найзууд маань надаас байнга мөнгө гуйдаг

Алхам 6. Дүгнэлт – 5 минут

Эдгээр бэрхшээлийг хэрхэн даван туулж болохыг оролцогчдоос асууна. Хэд хэдэн хариултын дараа бүгдийг багцлан, дараах үндсэн санаа багтсан эсэхийг нягтлаад дүгнэлт хийнэ:

- Төсөв хийх нь амьдралын зорилгодоо хүрэхэд тусалдаг.
- Орлого зарлагаа тэнцүүлэх нь хэцүү боловч хийх ёстой зүйлсийн нэг юм.
- Төсвөө урьдчилан гаргаснаар орлого зарлагаа хянах боломжтой болдог. Сар бүр тогтмол зардал, төлбөрүүдээ (түрээс, хоол хүнс, бусад зардал) хийх тогтсон өдөртэй болж, тухайн өдрөө хангалттай мөнгөтэй байх тал дээр анхаарах хэрэгтэй.
- Хэрэгцээ, хүсэл хоёроо ялган, эрэмбэлж сурах хэрэгтэй.
- Ямар ч үед орлогынхоо хэсгийг хадгал. Та зээлтэй, өртэй байсан ч бага хэмжээгээр ч хамаагүй хуримтлал үүсгэх хэрэгтэй. Энэ нь таныг дараагийн эрсдэлээс хамгаалах болно.
- Хуримтлалаа бүгдийг хэрэглэхимээр санагдах үе байдаг ч амьдралын зорилгоо биелүүлэх, гэнэтийн яаралтай үед хэрэг болно гэдгийг санаж байх хэрэгтэй.

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2 А: Хүслэнгийн өрхийн төсөв: Төсвийн маягт

1-р хэсэг

Хүслэнгийн өрхийн төсөв	
Орлого	Дүн (ТӨГРӨГ)
Тариалангийн орлого (жимс ногоо зарах)	
Бизнесийн орлого (жимсний чанамал зарах)	
Нийт	
Мөнгөн гуйвуулга	
Бусад ...	
Нийт орлого	
Зарлага	
Өрхийн зайлшгүй зардал (хэрэгцээ)	
- Хоол хүнс	
- Өр төлөх	
- Хэрэглээний зардал	
- Унаа тээвэр	
- Эм тариа, эмнэлгийн зардал	
- Харилцаа холбоо (утас)	
- Бусад ...	
Нийт (хэрэгцээ)	
Зайлшгүй бус зардал (хүсэл)	
- Шинэ гар утас	
- Төрсөн өдрийн үдэшлэг	
- Бусад ...	
Нийт (хүсэл)	
Нийт зардал	
Орлого – Зардал	
Хэмнэлт	

2-р хэсэг

Хүслэнгийн өрхийн төсөв	
Орлого	Дүн (ТӨГРӨГ)
- Тариалангийн орлого (жимс ногоо зарах)	100,000
- Бизнесийн орлого (жимсний чанамал зарах)	30,000
Нийт	130,000
- Мөнгөн гуйвуулга	150,000
- Бусад ...	
Нийт орлого	280,000
Зарлага	
Өрхийн зайлшгүй зардал (хэрэгцээ)	
- Хоол хүнс	
- Өр төлөх	
- Хэрэглээний зардал	
- Унаа тээвэр	
- Эм тариа, эмнэлгийн зардал	
- Харилцаа холбоо (утас)	
- Бусад ...	
Нийт (хэрэгцээ)	
Зайлшгүй бус зардал (хүсэл)	
- Шинэ гар утас	
- Төрсөн өдрийн үдэшлэг	
- Бусад ...	
Нийт (хүсэл)	
Нийт зардал	
Орлого – Зардал	
Хэмнэлт	

3-р хэсэг

Хүслэнгийн өрхийн төсөв	
Орлого	Дүн (ТӨГРӨГ)
- Тариалангийн орлого (жимс ногоо зарах)	100,000
- Бизнесийн орлого (жимсний чанамал зарах)	30,000
Нийт	130,000
- Мөнгөн гуйвуулга	150,000
- Бусад ...	
Нийт орлого	280,000
Зарлага	
Өрхийн зайлшгүй зардал (хэрэгцээ)	
- Хоол хүнс	40,000
- Өр төлөх	100,000
- Хэрэглээний зардал	10,000
- Унаа тээвэр	10,000
- Эм тариа, эмнэлгийн зардал	20,000
- Харилцаа холбоо (утас)	
- Бусад ...	
Нийт (хэрэгцээ)	180,000
Зайлшгүй бус зардал (хүсэл)	
- Шинэ гар утас	40,000
- Төрсөн өдрийн үдэшлэг	10,000
- Бусад ...	
Нийт (хүсэл)	50,000
Нийт зардал	230,000
Орлого – Зардал	50,000
Хэмнэлт	50,000

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.2 Б: Хүслэнгийн өрхийн төсөв: Түүх

Хүслэнгийн өрхийн төсөв – 1-р хэсэг

Сар бүрийн сүүлээр Хүслэнгийн аав, ээж нь орлогоо тооцож, дараа сард юу юунд зарцуулахаа төлөвлөдөг. Дараа сар буюу 8-р сард ургацаа хураах учир тэдний орлого өсөх боломжтой. Тэгэхээр ногоо жимс зараад 100,000 ТӨГРӨГ, жимсний чанамлаас 30,000 ТӨГРӨГ олно гэж тооцов. Өчигдөр ээж нь Хүслэнтэй ярихад дараа сард 150,000 ТӨГРӨГ шилжүүлнэ гэж хэлсэн.

Хүслэнгийн өрхийн төсөв – 2-р хэсэг

Хүслэнгийн аав, ээж 8-р сард олох орлогоо тооцоолсны дараа тэрхүү мөнгөө хэрхэн зарцуулах талаар төлөвлөв. Эхлээд 40,000 ТӨГРӨГ-г хоол хүнсэнд, 100,000 ТӨГРӨГ-г өрөө төлөхөд төсөвлөв. Бусад хэрэглээний зардалд 10,000 ТӨГРӨГ, унаа тээвэрт 10,000 ТӨГРӨГ, эм тарианд 20,000 ТӨГРӨГ тус тус төсөвлөв. Хэдийгээр цахилгаан бараа авах нь тансаг хэрэглээнд тооцогдох ч Хүслэнгийн аав 40,000 ТӨГРӨГ-н үнэтэй, өнгөт дэлгэцтэй шинэ гар утас авахыг хүсэж байв. Хамгийн бага хүү нь 5 нас хүрч байгаа учир ээж нь хүүгийнхээ төрсөн өдрийг 10,000 ТӨГРӨГ-д багтааж тэмдэглэх хүсэлтэй байв.

Дасгал 9.2.3 Мөнгөний орж/гарах урсгал: Залуу ажилчны төсөв⁶

Зорилго

- Залуу ажилчны төсөв зохиох
- Төсвийн алдагдлыг нөхөх зорилгоор төсвөө хянаж сайжруулж сурах

Зорилтот бүлэг

Залуу ажилчид, тэдний гэр бүлийнхэн

Хугацаа

120 минут

Суудал зохион байгуулалт

- Сургалтын өрөөнд 6 ширээ, сандал байрлуулах, эсвэл задгай газар 6 хэсэг болж суух зай талбай
- Өрөөний голд хагас тойрог болон суух

Ашиглах материал

- Самбарын цаас, самбарын үзэг 12ш. карт, скоч
- 5 самбар эсвэл хананд өлгөх самбарын цаас

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн

9.2.3 А: Ажилчдын зураглал

9.2.3 Б: Ажилчдын орлогын эх үүсвэр болон зардал

9.2.3 В: Ажилчдын сарын төсөв

Сургалт зохион байгуулах алхмууд

1. Орлого, зарлагаа тодорхойлж, ангилах – 30 минут
2. Орлого, зарлагаа харьцуулах – 30 минут
3. Төсөв хийх – 30 минут
4. Төсвийн цоорхойд засвар оруулах – 20 минут
5. Төсвийн тухай ойлголтыг дүгнэх – 10 минут

⁶ Budget Smart – Financial Education for Migrant Workers and their Families: Training Manual (ILO: Bangkok, 2011), Session 3.4, pp. 170-179.

Бэлтгэл

Сургалт эхлэхээс өмнө:

- Алхам 1: Сургалтын өрөөний өөр өөр буланд 6 ширээ засна.
 - Ширээ бүрд нэг нэг самбарын цаас, хэд хэдэн самбарын үзэг тавина.
 - Ширээ бүр дээр (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 А: Ажилчдын зураглал.)-с нэг нэг ажилчны зураг, дугаартай нь байрлуулна.
 - А4 цаасыг дөрөв хувааж, 80 ш. карт бэлдээд, ширээ бүрд 20 карт хуваарилна.
- Алхам 2 болон 3:
 - Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 Б: Ажилчдын орлогын эх үүсвэр болон зардал-г хувилж бэлдэнэ.
 - Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 Б: Ажилчдын орлогын эх үүсвэр болон зардал, Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 В: Ажилчдын сарын төсөв зэргийг самбар тус бүр дээр бэлдэх

Алхам 1. Орлого, зарлагаа тодорхойлж, ангилах – 30 минут

Оролцогчдод залуу ажилчин хүний төсөв хийж үзэх тухай тайлбарлана. Төсөв хийхийн тулд мөнгө орох/орлого болон мөнгө гарах/зарлага гэх ойлголтуудыг мэддэг байх нь чухал. Энэ дасгалаар төрөл бүрийн мэргэжлийн хувьд орлого болон зарлагын үндсэн ямар төрлүүд байдгийг ялгаж сурна.

Бүгд босож, 6 ширээтэй танилцахыг санал болгоно.

- Ширээ 1: Оёдлын үйлдвэрт оёдолчноор ажилладаг Цэцгээ гэдэг залуу бүсгүйг төлөөлнө.
- Ширээ 2: Оёдлын үйлдвэрт эсгүүрчнээр ажилладаг Итгэл гэдэг залууг төлөөлнө.
- Ширээ 3: Худалдааны захын хоолны газар цэвэрлэгээ хийдэг Чимгээ гэдэг охиныг төлөөлнө.
- Ширээ 4: Худалдааны зах дээр ачигч хийдэг Мөнхбаяр гэдэг хүүг төлөөлнө.
- Ширээ 5: Оюунаа гэдэг гэрийн үйлчлэгч охиныг төлөөлнө.
- Ширээ 6: Айлд туслах малчин хийдэг Жаргал гэдэг хүүхдийг төлөөлнө.

Дараах зүйлийг үргэлжлүүлэн танилцуулна:

- Ажилчин бүрийн зураглалтай танилцаж, хэнтэй нь хамтрахыг хүсэж байгаагаа бодоорой.
- Намайг алга ташингуут 30 секундийн дотор өөрийн ажиллахыг хүссэн ширээ рүүгээ гүйж очно.
- Нийт оролцогчдын тооноос хамаараад нэг ширээний ард 4-6 хүн байх ба чамайг очиход ширээ аль хэдийн дүүрсэн байвал цөөн хүнтэй ширээ рүү очно.
- Бэлдээд, анхаар, яваад! (Сургагч багш алга ташна).

Оролцогчид ширээ ширээгээ олсны дараа тэдэнд дараах зааврыг өгнө:

- Самбар дээр гол дүрийнхээ зургийг зурна.
- Тухайн ажилчны сар бүр олдог (эсвэл долоо хоног тутмын) үндсэн орлогыг жагсаан бичнэ (цалин, гарын мөнгө, илүү цагийн хөлс г.м.)
- Баг дотроо үндсэн орлого нь юу болох тал дээр зөвшилцөөд, картууд дээр нэг нэгээр нь бичнэ/зурна.
- Эдгээр картуудаа зургийнхаа зүүн талд скочоор тогтооно.

Оролцогчид даалгавраа гүйцэтгэсний дараа гол дүрийнхээ үндсэн зарлагыг (өр зээлээ төлөх, түрээс, хоол унд, унаа тээвэр, эм тариа, мөнгөн гуйвуулга г.м.) бичихийг санал болгоно. Зарлага бүрийг нэг нэг картад бичиж/зурж, самбар дээрх зургийн баруун талд скочоор тогтооно.

Багууд бэлэн болонгуут буюу 5 орчим минутын дараа оролцогчдыг бүгд нэг ширээ рүү очихыг хүснэ. Тухайн ширээнээс нэг хүн сайн дураар өөрсдийн гол дүр, түүний орлого, зарлагыг танилцуулна. Энэ мэтээр бүх ширээтэй танилцана.

Алхам 2. Орлого, зарлагаа харьцуулах – 30 минут

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 Б-г бичсэн самбарыг бүгдэд харагдахаар байрлуулж, хувилж олшруулсан Сургалтын хэрэглэгдэхүүнийг оролцогч бүрд тараана. Ажилчин бүрд төрөл бүрийн орлого байдаг (цалин, илүү цагийн мөнгө, хагас цагийн ажлын хөлс, гарын мөнгө, шагналт цалин, мөнгөн бус урамшуулал, бэлэг г.м.) тухай танилцуулж, хооронд нь харьцуулаад, “Аль төрлийн орлого ажилчин бүрд байна вэ?” хэмээн асууна.

Ширээ бүрийн оролцогчид өөрсдийн гол дүрийн орлогыг шинжээд, самбар дээр нэг нь тэмдэглэгээ хийнэ. Жишээлбэл, хэрэв Цэцгээ цалин, илүү цагийн хөлс, шагналт цалин авдаг бол самбар дээр харгалзах хайрцгуудыг тэмдэглэнэ.

Тэмдэглэгээ хийсний дараа дараах зүйлийг асууна:

- Ажилчдын орлого яагаад өөр өөр байна вэ? (эрхэлдэг ажлаас хамаараад ажилчдын орлого ялгаатай байна. Жишээлбэл, үйлдвэрийн ажилчин цалингаас гадна илүү цагийн хөлс авдаг бол гэрийн үйлчлэгч нар илүү цагийн хөлс бараг авдаггүй.)

Зарим орлого тогтмол буюу сар бүр ижил хэмжээтэй, байнга орж ирдэг бол зарим орлого нь тогтмол бус, сар бүр өөр өөр байдаг тухай тайлбарлана. Дараах асуултуудаар ярилцлага өрнүүлээрэй:

- Ажилчин бүрийн хувьд ямар төрлийн орлого тогтмол (өөрөөр хэлбэл сар бүр авдаг) байна вэ? (Ажилчдын хувьд цалин хөлс бол хамгийн тогтмол орлого байдаг.)
- Ямар төрлийн орлого тогтмол бус байна? (илүү цагийн хөлс, хагас цагийн ажлын хөлс, гарын мөнгө, шагнал, бэлэг г.м.)

Багуудыг гол дүрийн ямар орлого тогтмол, ямар нь тогтмол бус байгааг харьцуулахыг хүснэ. Бэлэн болмогц баг тус бүрээс сайн дураараа нэг хүн гарч ирээд, самбар дээр ★ тэмдгээр сар бүрийн тогтмол орлогыг, С тэмдгээр тогтмол бус орлогыг тэмдэглэхийг санал болгоно.

Оролцогчдоос ажилчдын зарлагыг харьцуулж харахыг хүсээд дараах асуултыг тавина:

- Шилжин суурьшигч ажилчдын хувьд ямар ямар төрлийн зарлага байна? (өр зээл төлөх, түрээс, хоол хүнс, цахилгаан, унаа, мөнгөн гуйвуулга, утас, эм тариа, гоо сайхан, амралт чөлөөт цаг, бэлэг, шашны ёслолын зардлууд г.м.)
- Ямар төрлийн зарлага ажилчин бүрд гарч байна?

Ширээ бүрийг өөрийн гол баатрынхаа зарлагыг шинжиж, самбар дээр тэмдэглэгээ хийхийг хүснэ. Жишээлбэл, Цэцгээгийн хувьд байрны түрээс, хэрэглээний зардал, хоол хүнс зэрэг зардал гардаг тул тэдгээрийн ард байх 3 хайрцгийг тэмдэглэнэ.

- Яагаад зарлагын төрлүүд ажилчин бүрд ялгаатай байдаг вэ? хэмээх асуултаар ярилцлагыг үргэлжлүүлнэ.

Зарим оролцогчийн хариултыг сонссоны дараа мэргэжлээс шалтгаалан зарлага өөр болдгийг тайлбарлана. Зарим ажлын тухайд байр, хоолоо өөрөө хариуцах хэрэгтэй байдаг бол зарим ажилчдын хувьд ажил олгогч нь байр, хоол гэх мэт үндсэн зардлуудыг нь хариуцдаг ч тэдгээр зардлаа цалингаас нь суутган авдаг.

Тогтмол зардлууд буюу сар бүр гардаг зардлууд, мөн тогтмол бус буюу сар бүр гараад байдаггүй зардлуудын тухай ярилцана. Дараах асуултын дагуу үргэлжлүүлэн ярилцана:

- Ямар зардлууд тогтмол буюу сар бүр гарч байна? (Шилжин суурьшигч ажилчдын хувьд өр зээл төлөх, байр хоолны зардал зэрэг нь хамгийн түгээмэл тогтмол зардал).
- Ямар зардлууд тогтмол бус байна? (утасны мөнгө, эм тариа, унаа тээвэр г.м.)

Багуудаас тэдний гол дүрийн хувьд ямар зардлууд тогтмол, ямар нь тогтмол бус байгааг ярилцахыг хүснэ. Бэлэн болмогц нь ширээ бүрээс нэг нэг хүн сайн дураар гарч самбар дээр ★ тэмдгээр сар бүрийн тогтмол зарлагыг, С тэмдгээр тогтмол бус зарлагыг тэмдэглэхийг хүснэ.

Алхам 3. Төсөв хийх – 30 минут

Нэгэнт орлого зарлагаа ялгаж, таньдаг болсон хойно төсөв хийхэд бэлэн болсон тул хамтдаа төсөв хийцгээх болно. “Төсөв” гэж юу гэсэн үг болохыг (Дасгал 9.2.1 болон 9.2.2). санаж байгаа эсэхийг оролцогчдоос асууж, гар өргөхийг хүснэ. Зарим нэг хариултыг сонсоод “Төсөв гэдэг нь мөнгөн хөрөнгийг бүртгэж, захиран зарцуулах төлөвлөгөөг хэлнэ” гэж сануулна.

“Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 В: Ажилчин _____-н сарын төсөв”-г самбарт бэлдсэнээ бүгдэд харагдахаар байрлуулаад дараах асуултыг тавина:

- Төсвийн үндсэн гурван хэсэг юу вэ? (Орлого, зарлага, хуримтлал)
- Орлогын төрлүүдийг нэрлэнэ үү? (цалин, илүү цагийн мөнгө, хагас цагийн ажлын хөлс, гарын мөнгө, шагналт цалин, мөнгөн бус урамшуулал, бэлэг)
- Мөнгөн гуйвуулгыг яагаад тусад нь ангилж бичих хэрэгтэй гэж бодож байна вэ? (гэртээ хэдий хэр мөнгө явуулснаа хянаж байх хэрэгтэй)

Самбар дахь “Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 В: Ажилчин _____-н сарын төсөв”-г ашиглан өөрийн гол дүрийн сарын төсвийг хийхийг хүснэ. Ингэхдээ дараах зааврыг өгнө:

- Сургалтын хэрэглэгдэхүүнийг самбарын цаасан дээр хуулж, өөрсдийн гол дүрийн нэрийг дээд талд нь бичнэ.
- Самбарын цаасны эхний баганад тухайн ажилчны орлогын гол эх үүсвэр, зардлуудыг жагсаана.
- Жагсаалтад орсон бүрдлүүдийн хэмжээ тус бүрийг 2 дахь баганад харгалзуулан бичнэ.

Сургагч багшид зориулсан зөвлөгөө

Урьдчилаад төрөл бүрийн ажил эрхэлдэг хүмүүсийн бодит цалингийн талаар оролцогчид ойлголттой байгаа эсэхийг мэднэ. Яг хэд гэдгийг нь тодорхой мэдэхгүй ч таамаглал байж болно. Хэрэв мэдэхгүй байвал нэг залуу ажилчны орлогын тухай мэдээллийг бөглөж өгөөд, бүх оролцогчтой хамтран төсвийн маягтыг бөглөнө.

Төсвийн бүх бүрдэл өөр өөрийн гэсэн дүнтэй болмогц оролцогчдоос орлого болон зарлагыг хооронд нь нэмж, орлого зарлага тус бүрийн нийт дүнг гаргахыг хүснэ.

Төсвийн маягтын хоёр дахь сүүлийн мөр бол орлого зарлагын ялгааг харуулдаг хамгийн чухал гэдгийг тайлбарлана. Хэрэв энэ дүн нэмэх тэмдэгтэй байвал орлого нь зарлагаасаа давсан буюу мөнгө илүү гарсан, үлдэгдэлтэй гэсэн үг. Харин энэ дүн хасах тэмдэгтэй байвал орлого нь зарлагаасаа бага буюу мөнгө хүрэлцэхгүй, алдагдалтай байна гэсэн үг. Ширээ бүрийг өөрсдийн гол баатрынхаа орлого зарлагын тэнцлийг тооцохыг хүснэ.

Бүх ширээнийхэн цуглаад, дараах асуултуудад хариулна:

- Аль ажилчин төсвийн үлдэгдэлтэй, аль нь төсвийн алдагдалтай гарсан бэ? Яагаад?
- Орлого зарлагынхаа тооцоог нарийн бүртгэх нь яагаад чухал вэ?

Дараах санааг оролцуулан дүгнэлт хийгээрэй:

- Орлого зарлагынхаа тооцоог нарийн бүртгэх нь мөнгөө юунд зарцуулж байгаагаа мэдэхэд тусалдаг.
- Төсвийн үлдэгдэлтэй байвал зорилгодоо хүрэхийн тулд түүнийгээ хадгалах хэрэгтэй.
- Хэрэв төсвийн алдагдалтай буюу зардлаа төлөх хангалттай мөнгө олохгүй байгаа бол зардлуудаа танах хэрэгтэй.
- Төсөв нь хэрэгцээтэй зүйлдээ мөнгөө зарж, зорилгодоо хүрэхийн тулд хуримтлалтай болоход тусалдаг.

Алхам 4. Төсвийн цоорхойд засвар оруулах – 20 минут

Сургагч багшид зориулсан зөвлөгөө

Алхам 3-ын үр дүнд тулгуурлан цааш үргэлжлүүлнэ. Хэрэв зарим ширээний төсөв үлдэгдэлтэй байвал гэнэтийн зардал бий болгож, төсвийн хомсдол үүсгэнэ.

Оролцогчдоос асуух нь:

- Хэний ажилчин мөнгөний үлдэгдэлтэй байсан бэ?
- Ажилчин өөрт үлдсэн мөнгөөр юу хийж болох вэ? (хадгалах, гэр рүүгээ явуулах, өрөө төлөх, өөр зүйлд зарцуулах г.м.)

Зарим нэг хариултын дараа тухайн ажилчинд гэнэт гэр бүлийн гишүүнийхээ эмчилгээний төлбөрийг төлөх болсон тухай мэдэгдэнэ. Ингэснээр төсвийн алдагдал үүснэ.

Ширээ бүрийн хувьд төсвийн алдагдал үүсэж, дараа сарынхаа зардлыг төлөхөд бэрхшээл үүссэн тухай мэдэгдэнэ. Тэгээд ширээ рүүгээ буцаж, төсвийн энэхүү цоорхойг хэрхэн нөхөх талаар ярилцахыг хүснэ. 3 минутад хамгийн олон арга олсон баг ялах болно.

3 минутын дараа ширээ бүрээс нэг хүн сайн дураар гарч ирээд өөрсдийн олсон аргаа танилцуулахыг хүснэ. Баг бүрийн санааг самбарт 2 баганы дагуу (зарлагад өөрчлөлт оруулах, эсвэл орлогод өөрчлөлт оруулах) дараах жишгээр бичнэ:

Төсвийн засвар		
Баг	Орлогоо засварлах	Зарлагаа засварлах
Баг 1		
Баг 2		
Баг 3		
Баг 4		

Баг бүрийн гаргасан санаануудыг тоолж, хэн нь ялсныг тодруулна. Зарим арга нь бодит бус байвал хүчингүйд тооцож болно. Төсвийн тогтвортой байдлыг хангах хоёр гол арга байдгийг дурдана. Үүнд:

- Орлогоо нэмэгдүүлэх
- Зардлаа багасгах

Алхам 5. Төсвийн тухай ойлголтыг дүгнэх – 10 минут

Оролцогчдыг тоглоом тоглохыг урьж, дараах зааварчилгааг өгнө.

- 2 эгнээ болон жагсаад, өөд өөдөөсөө харж зогсоно.
- Эдгээр 2 баг бие биеийнхээ эсрэг тоглоно.
- Сургагч багшийг хоёр багийн дунд нэг асуулт асуухад гараа өргөх ба сургагч багшийн сонгосон хүн хариулна.
- Хариултыг багийнхантайгаа зөвшилцөж болно, гэхдээ зөвхөн гар өргөсөн хүн л хариулна.
- Танай багийн гишүүн хариултаа хэлсэн бол нэг алхам хойшилж, багийнхаа дараагийн хүнд зай тавьж өгнө.
- Зөв хариулт бүрд нэг оноо өгнө. Буруу хариулт бүрд нэг оноо алдана. Тиймээс хурдан, бас зөв хариулахад анхаарна уу.
- Хамгийн олон оноо авсан баг ялна. Бэлэн үү?

Дараах асуултуудыг нэг нэгээр уншина. Асуулт бүрийн дараа зөв хариулсан багт нэг нэг оноо өгнө. Хариулт өөр өөр байж болохыг хүлээн зөвшөөрч өөр зөв хариултад ч мөн оноо өгнө.

Асуултууд:

1. Төсвийн маягтад зөвхөн зардлууд л байдаг. Үнэн үү? (худал)
2. Төсөв гэж юу вэ? (төсөв гэдэг нь мөнгөн хөрөнгийг зарцуулах төлөвлөгөө юм.)
3. Төсвийг яагаад урьдчилан хийх ёстой вэ? (орлого, зарлагаа бүртгэж, зардлаа төлөхөд зориулсан хангалттай мөнгөтэй байхын тулд)
4. Төсвөө хэзээ хийх хэрэгтэй вэ?: А. Мөнгө орж ирэх үед. Б. Цалингаа авах үед. В. Мөнгөгүй үлдсэн үедээ. (А)
5. Бүх л ажилчдын хувьд зарлага адил байдаг. Үнэн үү? (худал)
6. Төсвийн алдагдалтай үедээ үүнийг шийдэх 2 арга байдаг. Ямар ямар аргууд вэ? (орлогоо нэмэх, зардлаа танах)
7. Төсвийн үндсэн хэсгүүдийг нэрлэнэ үү (орлого, зарлага, хуримтлал)

8. Төсвийн үлдэгдлийг яаж болох вэ? 2 арга нэрлэнэ үү. (хадгал, үр, гэрийнхэндээ өг, өрөө төл)
9. Төсөв хийснээр _____ зорилгодоо хүрч болно. (суралцах зорилго, амьдралын зорилго)
10. Хуримтлал яагаад чухал вэ? (гэнэтийн зүйлд бэлтгэлтэй байх, амьдралын зорилгодоо хүрэх)

Тоглоомын төгсгөлд ялагчид баяр хүргээд, идэвхтэй оролцсон бусад оролцогчдод ч мөн талархана!

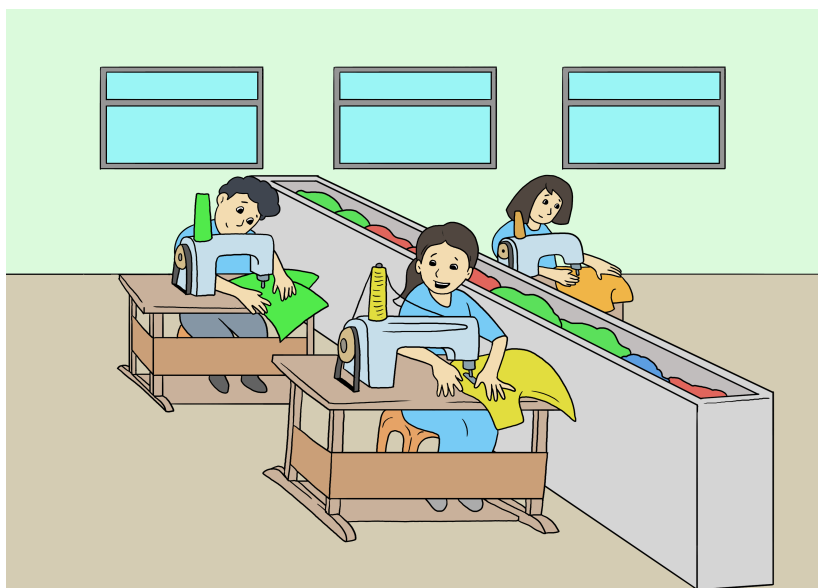

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 А: Ажилчдын зураглал

Зааварчилгаа: Алхам 1-т зориулж дараах зургуудыг А-4, эсвэл А-3 хэмжээтэйгээр багцлан бэлдэнэ.

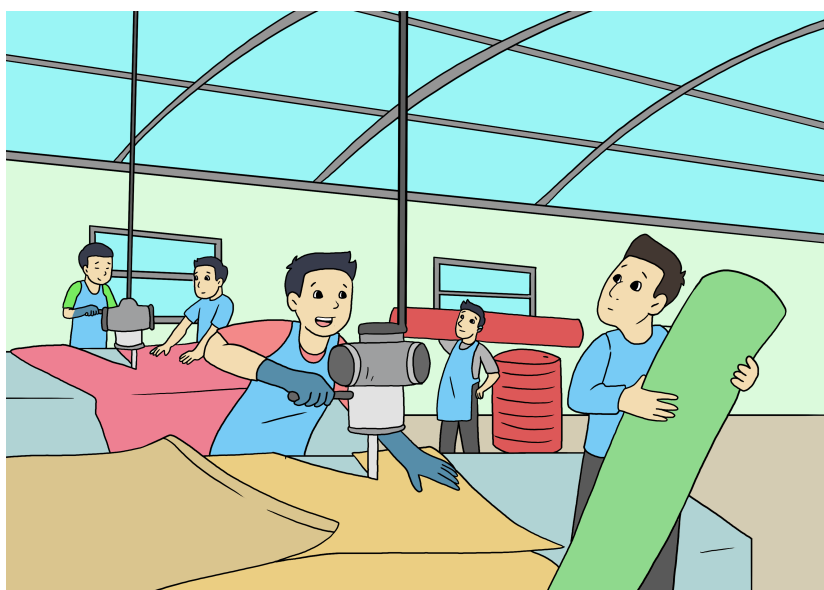
Цэцэг

(Оёдлын үйлдвэрийн оёдолчин, 18 настай бүсгүй)

Итгэл

(Оёдлын үйлдвэрийн эсгүүрчин, 18 настай залуу)

Чимгээ

(Худалдааны захын хоолны газар цэвэрлэгээ хийдэг
15 настай охин)

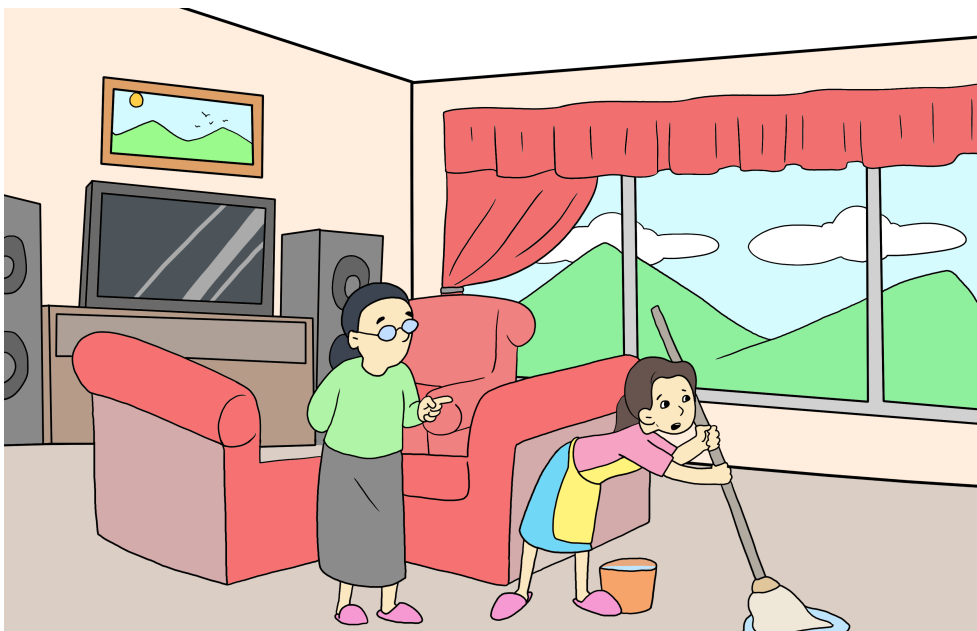

Мөнхбаяр

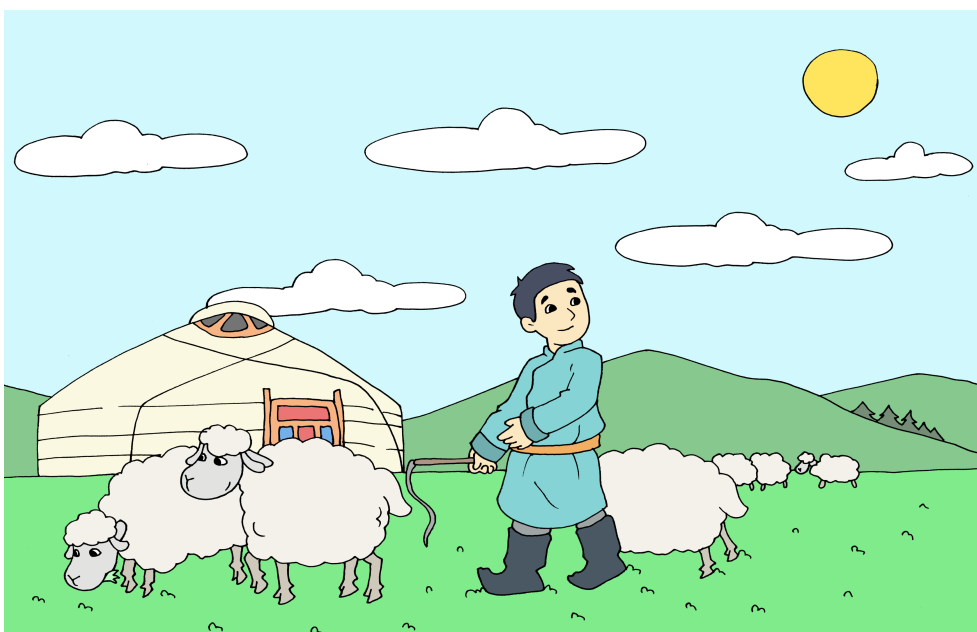
(Худалдааны зах дээр ачигч хийдэг 15 настай хүү)

Оюунаа
(Гэрийн үйлчлэгч, 15 настай охин)

Жаргал
(Айлд мал малладаг 15 настай хүү)

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 Б: Ажилчдын орлогын эх үүсвэр болон зарлага

Орлогын эх үүсвэр

Орлогын эх үүсвэр	Цэцэг	Итгэл	Чимгээ	Мөнхбаяр	Оюунаа	Жаргал
Цалин хөлс						
Илүү цагийн хөлс						
Хагас цагийн ажил						
Гарын мөнгө						
Шагналт цалин						
Цалин орлох төлбөр						
Бэлэг						
Бусад: _____						
Бусад: _____						

Зарлага

Зарлага	Цэцэг	Итгэл	Чимгээ	Мөнхбаяр	Оюунаа	Жаргал
Зээл төлөлт						
Орон сууц						
Цахилгаан						
Хоол хүнс						
Шилжүүлэг						
Унаа тээвэр						
Утасны зардал						
Эм						
Амралт зугаалга						
Хуримын бэлэг						
Шашны ёслол						
Бусад: _____						
Бусад: _____						

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.2.3 В: Ажилчин _____ -ны сарын төсөв

Ажилчин _____ -ны сарын төсөв	
Орлого	Дүн
Цалин хөлс	
Илүү цагийн хөлс	
Хагас цагийн ажил	
Гарын мөнгө	
Шагналт цалин	
Цалин орлох төлбөр	
Бэлэг	
Бусад: _____	
Бусад: _____	
Нийт	
Нийт орлого	
Зарлага	
Зайлшгүй зардал (хэрэгцээ)	
- Зээл төлөлт	
- Орон сууцны төлбөр	
- Цахилгаан	
- Хоол хүнс	
- Шилжүүлэг	
- Унаа тээвэр	
- Утасны зардал	
- Эм	
- Бусад: _____	
- Бусад: _____	
Нийт (хэрэгцээ)	
Сонголттой зардал (хүсэл)	
- Амралт зугаалга	
- Хуримын бэлэг	
- Шашны арга хэмжээ	
- Бусад: _____	
- Бусад: _____	
Нийт (хүсэл)	
Нийт зарлага	
Орлого – зарлага = Илүү (+) , дутуу (-)	
Илүү (+) , дутуу (-)	

Сэдэв 9.3 Хадгаламж болон өр төлбөрийг ухаалгаар зохицуулах

Агуулга

Энэ сэдэв нь өрийн тойрогт унах эрсдэлийн тухай танилцуулах ба мөнгөө ухаалгаар хэрэглэж, өрнөөс зайлсхийх хэрэгтэй тухай ойлголт өгнө. Мөнгөө хэмнэж, хуримтлал үүсгэснээрээ гэнэтийн нөхцөлд бэлтгэлтэй байж чадна. Мөн зээл авах болбол зээлийн эргэн төлөлтийн тухай бодит бөгөөд шударга нөхцөлийг тусгасан бичгэн гэрээ хийх хэрэгтэй болохыг тайлбарлана.

Үндсэн мэдээлэл

- Олж байгаагаасаа илүү мөнгө зарах ёсгүйг байнга санаж явах ба өрөнд орвол гарахад хэцүү байдгийг анхаараарай.
- Гэнэтийн зардалд бэлтгэлтэй байх, амьдралын зорилгоо биелүүлэхийн тулд хуримтлал үүсгэх хэрэгтэй.
- Хүнээс зээл авах, хүнд мөнгө зээлүүлэхдээ ч мөн тэмдэглэж байж хэн хэндээ төвөг удахгүй, өргүй амьдрах боломжтой.
- Бүх мөнгөө гэр бүлдээ шилжүүлэх буюу бүгдийг үрж дуусгах хэрэггүй. Ямар нэгэн гэнэтийн зүйлд бэлтгэлтэй байх, амьдралын зорилгоо биелүүлэхийн тулд өөртөө зориулж хуримтлал үүсгэх хэрэгтэй.
- Зээл авах бол зээлийн бүх нөхцөлийг тодорхой тусгасан бичгэн гэрээ байгуулж, итгэлтэй хүнийг гэрчээр байлцуулж, хуудас бүр дээр талууд гарын үсэг зурах ёстойг анхаараарай.

Дасгалууд

9.3.1 Сонголт хийх

9.3.2 Өрөнд орох

Холбогдох сэдвүүд

1.3 Надад мөрөөдөл бий

9.2 Амьдралын зорилгоо биелүүлэхийн тулд төсөв гаргах

10.1 Ухаалаг шилжин суурьшигч

10.2 Ухаалаг ажил хайгч

11.2 Хөдөлмөрлөх эрх

Дасгал 9.3.1 Сонголт хийх

Зорилго

- Мөнгөө зарцуулахдаа зардлуудаа эрэмбэлж, гэнэтийн тохиолдолд зориулж хэмнэж сурах
- Амьдралынхаа зорилгод хүрэхийн тулд мөнгөө ухаалгаар зарцуулж, хуримтлал үүсгэхийн чухлыг ойлгох

Зорилтот бүлэг

Залуучууд, насанд хүрэгчид

Хугацаа

90 минут

Суудал зохион байгуулалт

Өрөөний нэг талын ар талд самбар эсвэл самбарын цаас наах хана байхаар 4 ширээ байрлуулж, өрөөний голд хангалттай зай үлдээнэ.

Ашиглах материал

- Самбарын цаас, самбарын үзэг, скоч
- Дасгал 9.1.2-н Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 А Тоглоомон мөнгө, мөн Дасгал 9.1.3-н Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.3 А дахь Данс хөтлөх маягтыг оролцогчдын тоогоор хувилж бэлдэнэ.
- 4-5 оролцогчдын дунд нэг хайч

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн

9.3.1 А: "Сонголт хийх" тоглоомын бэлтгэл

9.1.2 А: Тоглоомон мөнгө (Дасгал 9.1.2)

9.1.3 А: Данс хөтлөх маягт (Дасгал 9.1.3)

Сургалт зохион байгуулах алхмууд

1. Тоглоомд бэлдэх – 10 минут
2. 1-р үе – 10 минут
3. 2-р үе – 10 минут
4. 3-р үе – 10 минут
5. 4-р үе – 10 минут
6. 5-р үе – 10 минут
7. Тоглоомын тухай ярилцах – 25 минут
8. Дүгнэлт – 5 минут

Бэлтгэл

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.3.1 А-д заасны дагуу дасгалд бэлдэнэ.

Алхам 1. Тоглоомд бэлдэх – 10 минут

Одоо бүгдээрээ цалингаа аваад, мөнгөө юунд түрүүлж зарахаа эрэмбэлж, төсөв хийж тоглоно гэдгийг хэлнэ. Сайн дурын 4 оролцогчийг ширээний ард суухыг уриад, өөр өөр дүрд тоглуулна. Ширээний ард байрлах самбарыг хараад, өөрсдийн дүртэйгээ танилцахыг хүснэ. Тэдгээр дөрвөн оролцогчдод (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.2 А)-с нийт 100 оноо бүхий тоглоомон мөнгө тарааж өгнө. Бусад оролцогчдод (Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.1.3 А)-с бүртгэлийн маягтыг, 100 оноо бүхий тоглоомон мөнгөний хамтаар тараан өгнө. Тэгээд бүгдээрээ мөнгөө хайчлан бэлдэхийг хүснэ.

Дараах байдлаар тоглоомын дүрмийг тайлбарлана:

- 5 үе шатын турш тоглоомон мөнгөө янз бүрийн зүйлд зарцуулах болно.
- Үе шат бүрд сургагч багш 4 сонголт хэлэх бөгөөд оролцогчид мөнгөө юунд зарцуулахаа өөрсдөө шийднэ.
- Нэг үеийн турш мөнгөө зөвхөн нэг ба түүнээс дээш ширээнд зарцуулна.
- Сонголтууд таалагдаагүй тохиолдолд оролцогч үе шатыг алгасаж болно. Юунд мөнгөө зарснаа бүртгэлийн маягт дээрээ тэмдэглэнэ.
- Банкны эзэн, байрны эзэн, рестораны үйлчлэгч, кино театрын тасалбар худалдагч гэсэн 4 дүр байгаа бөгөөд ширээ тус бүрийн арын самбар дээр бичсэн үнийн цэсийн дагуу оролцогчдоос мөнгө хураана.
- Үнэ бичээгүй тохиолдолд, жишээ нь бэлэг юм уу, хувцас худалдан авах үедээ оролцогчид хэдий хэр мөнгө зарцуулахаа өөрсдөө шийднэ.
- Хэдий хэр мөнгө гэр рүүгээ шилжүүлэх эсвэл хадгаламждаа хийхээ оролцогч өөрөө шийднэ. Мөн тэд зөвхөн банкнаас мөнгө авах боломжтой ба мөнгө шилжүүлэх газраас авах боломжгүй.
- Шилжүүлэг бүрийн хамгийн бага дүн нь 5 оноо байна.

Сургагч багшид зориулсан зөвлөгөө

Үнэ болон зарцуулах мөнгөний хэмжээ нь бодит амьдралаас хол хөндий байна гэж оролцогчид гомдоллож магад. Гэвч энэ нь дасгалын гол зорилго биш учир өгсөн мөнгөний хэмжээнд тааруулж сонголт хийх ёстой болохыг тайлбарлана.

Алхам 2. Үе шат 1 – 10 минут

Бүх оролцогчдод 4 ширээний тухай, одоогийн нөхцөл байдлыг, тэдэнд 4 сонголт байгаа тухай танилцуулна. 1-р үеийг эхэлнэ:

- Ширээнүүдийн үүрэг: 1 - Банк, 2 – Мөнгөн гуйвуулгын үйлчилгээ, 3 – Байрны эзэн, 4 - Ресторан
- Нөхцөл: Өнөөдөр бол сарын сүүлийн өдөр. Анхны цалингаа (100 оноо) авсан ба дараагийн цалин дараа сарын сүүлээр буух тул мөнгөө хэрхэн зарцуулахаа одоо шийдэх хэрэгтэй. Таны сонголтууд:
 - а. Мөнгөө банканд хийх

- б. Гэр рүүгээ мөнгө явуулах
- в. Түрээсээ төлөх
- г. Анхны цалингаа тэмдэглэхээр найзуудтайгаа гарах
- Хэрэв хүсвэл бүх боломжийг сонгож болно, аль нэгийг нь сонгож болно, эсвэл алийг нь ч сонгохгүй байж болно.
- Бүртгэлийн дэвтэртээ ямар сонголт хийснээ тэмдэглэнэ.

Алхам 3. Үе 2 – 10 минут

2-р үе рүү үргэлжлүүлэхдээ шинэ нөхцөлийг уншингаа 4 ширээний үүргийг ахин танилцуулж, 4 сонголт байгааг сануулна.

- Ширээний үүрэг: 1 – Бэлэг дурсгалын дэлгүүр, 2 – Цэцэрлэгт хүрээлэн, 3 – Кинотеатр, 4 – Байрны эзэн
- Нөхцөл: Өнөөдөр сарын 4-ний өдөр бөгөөд найз охин/залуугийн чинь төрсөн өдөр (нөхөр/эхнэр, анхны хүүхэд г.м. өөрчилж болно). Чиний сонголтууд:
 - а. Төрсөн өдрийн бэлэг авч өгөх
 - б. Төрсөн өдрийн эзнийг цэцэрлэгт хүрээлэнд урих
 - в. Төрсөн өдрийн эзнийг кинонд урих
 - г. 1-р үед түрээсээ төлөөгүй бол төлөх, учир нь түрээсийн хугацаа сар бүрийн 5 байдаг.
- 4-р сонголтыг заавал хийх хэрэгтэй бөгөөд бусад нь өөрийн чинь сонголт.
- Бүртгэлийн дэвтэртээ юу юу хийснээ тэмдэглэнэ.

Алхам 4. Үе 3 – 10 минут

3-р үе рүү үргэлжлүүлэхдээ шинэ нөхцөлийг уншингаа 4 ширээний үүргийг ахин танилцуулж, 4 сонголт байгааг сануулна:

- Ширээний үүрэг: 1 - Их дэлгүүр, 2 - Гар утасны дэлгүүр, 3 - Ресторан, 4 - Үдэшлэг
- Нөхцөл: Өнөөдөр сарын 15 бөгөөд ажлынхан болон нутгийнхан чинь цугласан томоохон үдэшлэг болох гэж байна. Чиний сонголтууд:
 - а. Шинэ хувцас авах
 - б. Шинэ гар утас авах
 - в. Эхлээд ресторанд хооллох
 - г. Үдэшлэгт явах
- Хэрэв хүсвэл бүгдийг сонгож болно, аль нэгийг нь ч сонгож болно, эсвэл алийг нь ч сонгохгүй байж болно.
- Бүртгэлийн дэвтэртээ юу юу хийснээ тэмдэглэнэ.

Сургагч багшид зориулсан зөвлөгөө

Дасгалыг хөдөө орон нутагт хийж байгаа бол нөхцөлийг өөрчилж болно. Гар утасны дэлгүүрийг яармаг худалдаа болгож, үдэшлэгийг нүүдлийн парк гэх мэтээр өөрчилж болно. Өөрөөр хэлбэл, танай нутагт энэ сарын 15-ны өдөр ... ойн баяр тохиож, яармаг худалдаа, нүүдлийн парк ажиллах болов. Чиний сонголтууд:

- а) ойн баярт зориулж шинэ хувцас авах
- б) яармагийн үйл ажиллагаа үнэгүй тул тэнд зугаалах
- в) гэр бүлээрээ ресторанд хооллох
- г) нүүдлийн парк дээр очиж тоглох

Алхам 5. Үе 4 – 10 минут

4-р үе рүү үргэлжлүүлэхдээ шинэ нөхцөлийг уншингаа 4 ширээний үүргийг ахин танилцуулж, 4 сонголт байгааг мөн сануулна:

- Ширээний үүрэг: 1 – Автобусны буудал, 2 – Мөнгөн гуйвуулгын үйлчилгээ, 3 – Банк, 4 – Найзууд
- Нөхцөл: Ар гэрт чинь нэг нь өвдсөн байна. Чи юу хийх вэ?
 - а. Автобусанд суугаад гэртээ харих
 - б. Нэн даруй мөнгө шилжүүлэх
 - в. Банкнаас мөнгө авч, гэр рүүгээ шилжүүлэх (зөвхөн өмнө нь банканд мөнгө хадгалуулсан тохиолдолд)
 - г. Мөнгөгүй болсон учир найзаасаа мөнгө зээлж, гэр рүүгээ шилжүүлэх.
- Ямар сонголт хийхээ шийдэж, шийдвэрээ хэрэгжүүлээрэй
- Бүртгэлийн дэвтэртээ юу юу хийснээ тэмдэглэнэ.

Алхам 6. Үе 5 – 10 минут

5-р үе рүү үргэлжлүүлэхдээ шинэ нөхцөлийг уншингаа 4 ширээний үүргийг ахин танилцуулж, 4 сонголт байгааг мөн сануулна:

- Ширээний үүрэг: 1 – Эмнэлэг, 2 – Эмийн сан, 3 – Найзууд, 4 – Гэр
- Нөхцөл: Чи өөрөө бас өвдчихлөө, одоо яах вэ?
 - а. Эмчид үзүүлэх
 - б. Эмийн сангаас эм авах
 - в. Найзаасаа эмчид үзүүлэх мөнгө зээлэх (Анхаар: Хэрэв 4-р үед зээлсэн бол ахиж зээлж болохгүй)
 - г. Гэртээ амрах.
- Хэрэв хүсвэл бүгдийг хийж болно, аль нэгийг нь ч хийж болно, эсвэл алийг нь ч хийхгүй байж болно.
- Бүртгэлийн дэвтэртээ юу юу хийснээ тэмдэглэнэ.

Алхам 7. Тоглоомын тухай ярилцана – 25 минут

Бүх оролцогчдыг цуглуулан тоглоомын тухай ярилцана. Хэрэв хугацаа хангалттай байвал 2-3 бүртгэлийн дэвтрийг харж, дараах асуултын дагуу ярилцлагаа өрнүүлнэ:

- Тоглоом ямар санагдав?
- Өөрийн алхам бүрээ бүртгэлийн дэвтэрт тэмдэглэхэд хүндрэлтэй байсан уу?
- Сүүлийн үе хүртэл тоглох хангалттай мөнгө байсан уу? Тийм бол яаж, үгүй бол яагаад?
- Мөнгөтэй үлдсэн хүн байна уу? Хэд байна? Яаж мөнгөтэй үлдэв?
- Хамгийн хэцүү шийдвэр юу байсан бэ? Яагаад?
- Хамгийн амархан шийдвэр юу байсан бэ? Яагаад?
- Хэн хэн банканд мөнгө хадгалуулсан бэ? Яагаад?
- Хэн хэн мөнгө зээлэх хэрэгтэй болсон бэ? Яагаад? Ямар зардал хэрэггүй зардал байсан гэж бодож байна?
- Бодит амьдрал дээр мөнгөөр гачигдах үе гарч байсан уу? Шалтгаан нь юу байсан бэ?
- Тийм нөхцөлд та юу хийдэг вэ?
- Мөнгөө хэрхэн зарцуулах нь зохистой гэж бодож байна?
- Хэрэв найздаа мөнгөний ухаалаг хэрэглээний талаар зөвлөгөө өгөх бол юу гэж хэлэх вэ?

Алхам 8. Дүгнэлт – 5 минут

Дараах санааг онцолж дүгнэлт хийнэ:

- Сард хэдэн төгрөг орж, хэдэн төгрөг зарцуулдгаа сайтар мэдэж байх хэрэгтэй.
- Мөнгөө юунд зарцуулахаа эртнээс төлөвлөх хэрэгтэй. Олсноосоо илүүг зарж болохгүй гэдгийг, мөн нэг өр тавибал түүнээсээ гарах маш хэцүү гэдгийг үргэлж санаж явах хэрэгтэй.
- Сар бүрийн тогтмол зардлуудаа (түрээс, унаа тээвэр, хоол хүнс, хэрэглээний зардал г.м.) төлдөг нэг өдөртэй болж, тэр өдрөө мөнгөтэй байж сураарай.
- Зардлуудаа эрэмбэлж (аль зардал нь зайлшгүй, хамгийн эхэнд төлөх ёстой г.м.), хэдийг юунд зарцуулахаа шийдэж сураарай.
- Бэлэн мөнгөний урсгалаа (орж ирсэн орлого болон гарч байгаа зардлаа) сайтар хянаж, бүртгэлийн дэвтэрт орлого, зарлагаа тэмдэглэж хэвшээрэй.
- Хүнд мөнгө зээлдүүлэх, мөн хүнээс мөнгө зээлэх үедээ бүртгэлийн дэвтэртээ тэмдэглэж байх нь өр зээлээ мартахгүй байх, ирээдүйд ямар нэгэн асуудал учрахаас сэргийлэх талтай.
- Бүх мөнгөө гэр рүүгээ илгээж болохгүй. Гэнэтийн зардалд зориулж, мөн ирээдүйн зорилгодоо хүрэхийн тулд зохих хэмжээний мөнгийг өөртөө зориулж хадгалж байгаарай.

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.3.1 А: "Сонголт хийх" тоглоомын бэлтгэл

Зааварчилгаа: Өрөөний урд хэсэгт ширээ бүрийн ард хана, эсвэл явган самбар байхаар нэг нэгнээсээ алхам алхам зайтай 4 эгнээ ширээ засаад, баг бүрд нэг эгнээ хуваарилж өгнө (Ширээ 1 ... Ширээ 4 г.м.). Ширээ бүрийн ард хүн суухаар сандал байрлуулна.

Доорх 4 самбарыг аль болох үзэмжтэй, нүдэнд тусахаар (Банкны тухайд алдартай банкны логог байрлуулах, дэлгүүрийн хувьд сэтгүүлээс сонирхолтой зураг авч наах, хаяг бичсэн хэсгийг нь тодруулж байрлуулах г.м.) бэлдээд, ширээ бүрийн ард байрлуулна.

1-р ширээний самбар	2-р ширээний самбар
1 - Банк - Ажиллах цаг: 1 болон 4-р үед	1 - Мөнгөн гуйвуулгын үйлчилгээ
2 - Бэлэг дурсгалын дэлгүүр	2 - Парк
3 - Их дэлгүүр	3 - Гар утасны дэлгүүр - Бүтнээр нь төлөх бол: 20 оноо Сар бүр хэсэгчлэн төлөх бол: 10 оноо
4 - Автобусны буудал - Тасалбар: 5 оноо	4 - Мөнгөн гуйвуулгын үйлчилгээ
5 - Эмчийн өрөө - Нэг удаа: 20 оноо	5 - Эмийн сан
3-р ширээний самбар	4-р ширээний самбар
1 - Байрны эзэн - Түрээс: 25 оноо	1 - Ресторан - Хоол: 20 оноо Уух зүйл 10 оноо
2 - Кино театр - Тасалбар: 5 оноо	2 - Байрны эзэн - түрээс: 25 оноо
3 - Ресторан - Хоол: 20 оноо Уух зүйл 10 оноо	3 - Үдэшлэг - тасалбар: 5 оноо
4 - Банк - Ажиллах цаг: 1 болон 4-р үед	4 - Найз нөхөд
5 - Найз нөхөд	5 - Орон сууц

Дасгал 9.3.2 Өрөнд орох

Зорилго

- “Өрийн тойрог”-ийн тухай ойлголттой болох
- Өрөнд орохоос сэргийлэх арга замыг хэлэлцэх

Зорилтот бүлэг

Залуучууд, насанд хүрэгчид

Хугацаа

90 минут

Суудал зохион байгуулалт

Тойрог эсвэл хагас тойргоор суух

Ашиглах материал

Самбарын үзэг, скоч, өрийн тойргийг харуулах хана эсвэл самбарын цаас

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн

9.3.2 А: Өрийн тойрог

Сургалт зохион байгуулах алхмууд

1. Залуу бүсгүйн түүх – 15 минут
2. “Өрийн тойрог” – 10 минут
3. Хэлэлцүүлэг – 15 минут
4. Ахин нэг өрийн тойрог – 10 минут
5. Мөнгө зээлэхтэй холбоотой эрсдэл – 15 минут
6. Өр зээлд хэрхэн ухаалгаар хандах вэ – 20 минут
7. Дүгнэлт – 5 минут

Алхам 1. Залуу бүсгүйн түүх – 15 минут

Гэрээсээ хол хотод ажиллаж, амьдарч байгаа залуу бүсгүйн тухай түүхээр сургалтаа эхэлнэ. Түүнд нэр өгч, сар бүр гэртээ тодорхой хэмжээний мөнгө шилжүүлэхээр хичээж ажилладаг болохыг танилцуулна. Өөртөө зориулж багахан мөнгө авч үлддэг боловч түүнийгээ олигтой зарцуулж ч чадахгүй, байн байн мөнгө нэхэх ар гэрийнхэндээ явуулах хэрэг гардаг байв. Түүний орлого тогтмол бөгөөд нэмэлт орлого олох боломжгүй боловч гэр бүлийнхэн нь түүний явуулсан мөнгөний ихэнхийг нь зурагт радио г.м. онц шаардлагагүй зүйлд зарцуулаад, өдөр тутмын хэрэгцээтэй зүйлдээ зарцуулах мөнгөгүй болдог байв. Хэдэн сарын өмнө мөнгөгүй болсон тул нутгийнхаа мөнгө хүүлэгчээс өндөр хүүтэй мөнгө зээлсэн болохоор одоо өрөнд орсон байгаа билээ.

Дараах асуултын дагуу өрийн тухай яриа өрнүүлнэ:

- Та нарын таньдаг хүмүүст ийм зүйл тохиолддог уу?
- Өртэй байна гэдэг юу гэсэн үг вэ?
- Хүүгийн хэмжээ гэж юу гэсэн үг вэ? (Зээлж авсан мөнгөнийхөө дүнгээс гадна зээл өгсөнд зориулж зээлэгчээс зээлдүүлэгчид нэмж төлөх ёстой дүн бөгөөд голдуу зээлийнхээ хэмжээнээс хамаарч тогтоогддог)
- Танай гэр бүл өртэй юу? Яагаад?
- Хэнээс, хаанаас мөнгө зээлж болохыг мэдэх үү?

Алхам 2. “Өрийн тойрог” – 10 минут

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.3.2 А-д байгаа Зурагт хуудас 5-ын нийт 7 зурагт картыг ашиглан өрийн тойргийг дараах байдлаар тайлбарлаж өгнө:

- **Зураг 1**-г үзүүлнэ. Эмэгтэйд нэр өгөөд, хүн бүрд харагдахуйц байрлуулна.
- Эмэгтэй нөхөр, өндөр настай ээж, 3 хүүхдийн хамт хөдөө орон нутагт амьдардаг гэдгийг тайлбарлана. Тэд өмнө нь мал малладаг байсан ч одоо амьжиргаагаа залгуулах малгүй болсон. Эмэгтэй өөрийн гэсэн жижиг дэлгүүр нээн сүү, тараг, бяслаг зарж бизнес эрхлэхийг мөрөөддөг. Гэхдээ түүнд мал худалдан авах мөнгө байсангүй. Тиймээс тэр нутгийнхаа мөнгө зээлдүүлэгчээс мөнгө зээлж авав (**Зураг 2**-г харуулж Зураг 1-н дор байрлуулж, Зураг 1-ээс Зураг 2 руу сум зурна).
- Гэтэл нөхөр нь уурхайд ажиллаж байхдаа гэмтсэн тул зээлсэн мөнгөө бизнестээ зориулах боломжгүй болж, эмчилгээнд зориулах хэрэгтэй болов. Бизнес эрхлэх боломжгүй болсон тул эмэгтэй өрөө төлөхийн тулд мөнгө зээлдүүлэгчийнд ажиллахаас өөр аргагүй болов (**Зураг 3**-г харуулж Зураг 2-н дор баруун талд байрлуулж, Зураг 2-оос Зураг 3 руу сум зурна).
- Мөнгө зээлдүүлэгчийнд ажиллаж өрөө төлнө гэдэг нь ямар ч үнэ хөлсгүй ажиллана гэсэн үг. Өөрийн гэсэн бизнесгүй, хийсэн ажлын цалин хөлсгүй эмэгтэй ямар ч орлогогүй болов (**Зураг 4**-г гаргаж Зураг 3-н дор байрлуулж, Зураг 3-аас Зураг 4 руу сумаар холбоно).
- Өөрийн орлогогүй, нөхөр нь ажиллах боломжгүй тул мөнгө зээлдүүлэгчээс дахин мөнгө зээлж өдөр тутмын зардлаа төлөхөөр үхэр худалдаж авна (**Зураг 5**-г гаргаж Зураг 4-н зүүн талд байрлуулж, Зураг 4-өөс Зураг 5 руу сум зурна).
- Үхэр зөвхөн гэр бүлд нь хүрэх хэмжээний сүүтэй байгаа учраас ямар ч орлогогүй байгаа. Өөрийн орлогогүй, өр нь ихэссээр байх тул өрөө төлөхийн тулд хүүхдүүдээ сургуулиас нь гаргаж мөнгө зээлдүүлэгчийнд хамтдаа ажиллахаас өөр аргагүй болно (**Зураг 6**-г гаргаж

Зураг 5-н зүүн талд байрлуулж, Зураг 5-аас Зураг 6 руу сум зурна).

- Өртэй хэвээр л байгаа. Нөхөр нь ажиллаж чадахгүй хэвээрээ, үхэр нь цаг агаарын ширүүн нөхцөлөөс болоод үхчихсэн. Одоо хүүхдүүд нь идэх хоолгүй болсон (**Зураг 7**-г Зураг 6-н дээд талд байрлуулна). Бүсгүй хүүхдүүдийн хамт өрөө төлөхийн тулд ажилласаар байвч бэлэн мөнгө гар дээрээ авахгүй тул нөхрийнхөө эмчилгээг хийлгэж чадахгүй. Тэгээд ахиад л зээл авахаас өөр аргагүйд хүрнэ (Зураг 7-с Зураг 2 руу сум зурж, өрийн тойргийг битүүлнэ).
- Энэ мэтээр уг өрийн тойрог хэзээ ч гарахын аргагүй үргэлжилнэ.

Алхам 3. Хэлэлцүүлэг – 15 минут

Дараах асуултуудын дагуу хэлэлцүүлэг өрнүүлнэ:

- Энэ нөхцөл байдлын тухай юу гэж бодож байна вэ?
- Бүсгүйд мөнгөтэй болох өөр арга байгаа болов уу?
- “Өрийн тойрог”-т орсон өөр жишээ та нар мэдэх үү?
- Танай хөршүүд дунд ийм байдалд орсон хүн бий юу?

Дээрх эмэгтэйн өр өдрөөс өдөрт нэмэгдсээр байгаа тул одоо маш аюултай байдалд ороод байгааг тайлбарла. Тэр зөвхөн өөрөө зарцлагдаад зогсохгүй хүүхдүүдээ ч бас өр төлөхийн тулд зарц болгосон. Хэрэв нөхрийнх нь бие сайжирч, ажил хийхгүй л бол энэ гэр бүл хэзээ ч өрнөөс салахгүй.

Алхам 4. Ахин нэг өрийн тойрог – 10 минут

Өөрсдийн ойр орчиндоо харж байсан өөр нэг өрийн тойргийг зурахыг оролцогчдоос хүснэ.

Алхам 5. Мөнгө зээлэхтэй холбоотой эрсдэл – 15 минут

Мөнгө зээлэхтэй холбоотой ямар ямар эрсдэлүүд учирч болох талаар оролцогчидтой ярилцана.

- Чи болон чиний ойр дотнын хэн нэгэнд ямар үед зээл авах шаардлага гардаг вэ?
- Тэрхүү өрөө төлөхөд нь ямар бэрхшээл учирдаг вэ?
- Өр зээл тавихаас сэргийлэх ямар арга байдаг вэ?
- Хэрэв үнэхээр зээл авахаас өөр аргагүй байдалд орвол яах нь дээр вэ?

Ядуу амьдралтай хүмүүсийн хувьд гэнэтийн тохиолдолд хэрэглэх мөнгө байдаггүй. Хэн нэг нь өвдсөн, эсвэл осолд орсон үед, хурим найр юм уу оршуулга болох үед эсвэл мал худалдаж авах, ажлын багаж авах гэхэд хэрэглэх мөнгө тэд хураадаггүй. Ядуу хүмүүс үргэлж л өрөө яаж төлөх вэ гэсэн дарамттай амьдарч, олсон орлогоо өрөндөө өгөх, өдөр тутмын хэрэглээгээ залгуулахад зориулдаг. Жишээ нь цаг агаар таагүй жил болоход тариачид ургац муу хурааж, зарах тариагүй болсон үедээ, эсвэл үр тарианы хэт нийлүүлэлтээс шалтгаалж үнэ буурсан үед авсан зээлээ төлөхөд хүндрэлтэй болдог.

Алхам 6. Өр зээлд хэрхэн ухаалгаар хандах вэ – 20 минут

Хэрэв зээл авах хэрэгтэй болбол яах ёстойгоо оролцогчид жагсааж бичнэ:

- Зээлээ төлөхөд зарцуулагдах нийт дүнг тооцно (зээлсэн мөнгө, зээлийн хүү, бусад хураамж г.м.).
- Өрөө төлөхөд хэр хугацаа шаардагдах, тэр хугацаандаа өрөө хэрхэн төлж чадах эсэхээ тодорхойлох.

- Зээл олгодог эх үүсвэрүүдийг (байгууллага, хувь хүн), хэдэн хувийн хүүтэй өгдөг зэргийг нь судлах. Зээл авсан тохиолдолд зээлийн нөхцөлийн тухай яг ижил ойлголттой байх хэрэгтэй. Хувиараа мөнгө зээлүүлдэг хүмүүс харьцангуй өндөр хүү нэхдэгийг анхаарах. Найз нөхөд, гэр бүлийн хүмүүсээсээ мөнгө зээлэхдээ болгоомжтой хандахгүй бол мөнгө зээлснээс, түүний эргэн төлөлтөөс болоод харилцаа муудах тохиолдол цөөнгүй гардаг.
- Зээл (эргэн төлөх), тусламж (эргэн төлөх шаардлагагүй) олгох тухайн орон нутгийн, эсвэл засгийн газрын хөтөлбөрүүдийг судалж, хүүг нь харьцуулах хэрэгтэй. Ямар эх үүсвэрт хандаж зээл тусламж хүсэж болохоо сайтар тунгаах хэрэгтэй.

Зээлийн гэрээг бичгээр үйлдэхийн ач холбогдлыг сайтар ойлгуулна. Хувь хүнээс ч бай, байгууллагаас ч бай зээл авсан тохиолдолд зээлийн бүх нөхцөлийг тусгасан, талууд харилцан зөвшөөрч хуудас бүр дээр нь гарын үсгээ зурсан, найдвартай хүнээр гэрчлүүлсэн гэрээ бичгээр заавал хийх ёстой. Ингэснээрээ дасгалд гарсан нөхцөл үүсэхээс зайлсхийж чадна.

Алхам 7. Дүгнэлт – 5 минут

Дараах санааг дурдан дүгнэлтээ хийнэ:

- Мөнгөө хэрхэн зарцуулахаа эртнээс төлөвлө. Олж байгаагаасаа илүү мөнгө зарах ёсгүйг байнга санаж явах ба өрөнд орвол гарахад хэцүү болдгийг анхаараарай.
- Хүнээс зээл авах бүртээ, хүнд мөнгө зээлүүлэхдээ ч мөн тэмдэглэж байж хэн хэндээ төвөг удахгүй, өргүй амьдрах боломжтой.
- Заримдаа байр байшин худалдан авах, бизнесээ өргөжүүлэх, шинэ бизнес эхлэх зэрэг томоохон хөрөнгө оруулалтад зориулж зайлшгүй зээл авах хэрэг гардаг.
- Зээл авах бол зээлийн бүх нөхцөлийг тодорхой тусгасан бичгэн гэрээ байгуулж, хуудас бүр дээр талууд гарын үсэг зурах ёстойг анхаараарай.

Сургалтын хэрэглэгдэхүүн 9.3.2 А: Өрийн тойрог

Зааварчилгаа: Дараах 7 зургийг А-4 юм уу А-3 хэмжээтэйгээр хэвлэж дасгалдаа ашиглана.

Зураг 1: Эмэгтэй өндөр настай ээж, нөхөр, гурван хүүхдийн хамт хөдөө орон нутагт амьдардаг. Өмнө нь мал малладаг байсан боловч одоо амьжиргаагаа залгуулах малгүй болсон. Тэрээр сүү, тараг, бяслаг борлуулах жижиг бизнес эрхлэхийг мөрөөддөг.

Зураг 2: Нутгийнхаа мөнгө зээлдүүлэгчээс мөнгө зээлж мал авахаар болов.

Зураг 7: Авсан мал нь гамшгийн үеэр үхсэн. Тэднийх идэж ууж, өрөө төлөх хэрэгтэй байлаа. Ингээд өрийн тойргоос гарч чадахааргүй боллоо.

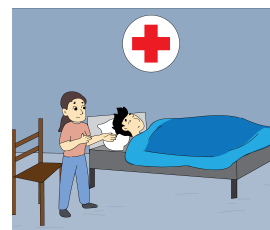
Зураг 3: Гэвч нөхөр нь уурхайд осолд орсон тул зээлсэн мөнгөө эмчилгээнд зориулж, өрөө төлөхийн тулд өөрөө мөнгө зээлдүүлэгчийнд ажиллаж эхэлжээ.

Зураг 6: Том хүү, охин хоёр нь сургуулиасаа гарч, мөнгө зээлдүүлэгчийнд ажиллаж, өрөө төлөхөд нь туслахаар болов.

Зураг 5: Нөхрийнх нь бие сайжрахгүй байсан учир ахин мөнгө зээлэхээс өөр аргагүйд хүрчээ.

Зураг 4: Эмэгтэй орлогогүй, түүний нөхөр ажиллах чадваргүй болсон тул тэднийх мөнгөгүй болсон.

УНШИХ МАТЕРИАЛ

All China Women's Federation, Sichuan Women's Federation & UNICEF, *Xiao Fang Goes to Town: Anti-Trafficking Participatory Training Manual*.

ILO, *Gender and Entrepreneurship Together: GET Ahead for Women Enterprise Training Package and Resource Kit (GET Ahead Package)*, Bangkok, 2008.

Carl, Greg & Chaiphech, Nonthathorn, *Friends Tell Friends on the Street*, Thai Red Cross Aids Research Centre: Bangkok, 2000.

Gender Equality Promotion (GENPROM), *An Information Guide on Preventing Discrimination, Exploitation and Abuse of Women Migrant Workers*, ILO: Geneva, 2003.

Global Alliance Against Traffic in Women (GAATW), *The Migrating Woman's Handbook*, GAATW: Bangkok, 1999.

Jinnosuke, Kokoroya, *How to Live without Financial Problems*, 2019.

ILO, *Budget Smart – Financial Education for Migrant Workers and their Families*, Bangkok, 2011.

ILO, *Money and Migration: Smart Guide for Migrant Workers*, Bangkok, 2011.

ILO and Ministry of Labour, Invalids and Social Affairs, *Gender Equality and Life Skills, Training Package for Young Women and Men in Viet Nam*, ILO: Hanoi and Geneva, 2004.

ILO, *Start and Improve Your Business*, 2015.

Terhorst, Rosalinda, Haspels, Nelien, Gender and Development for Cambodia (GAD/C) & Expansion of Employment Opportunities for Women (EEOW), *Women Workers' Rights and Gender Equality: Easy Steps for Workers in Cambodia (WWRGE Manual-Cambodia)*, ILO: Bangkok, 2004.

Г.Мөнгөн, *Хадгаламж өлсөхөөс эхэлнэ*, УБ, 2019.

ОУХБ, *Өрхийн санхүүгийн боловсрол*, УБ, 2010.

ОУХБ, *Бизнесээ эхэл, хөгжүүл, сургалтын гарын авлага*, УБ, 2019.

Хас банк, *Охидын санхүүгийн боловсрол*, УБ, 2009.

Амьдрах ухааны сургалт

Хүүхэд, залуучууд, гэр бүлийн эрх, үүрэг, оролцоо

Модуль 9. Мөнгөний ухаалаг хэрэглээ

Энэхүү сургалтын багцыг Европын Холбооны санхүүгийн дэмжлэгтэй хэрэгжиж буй “Олон улсын хөдөлмөрийн хэм хэмжээний нийцэл, тайлагналтын үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх замаар Европын Холбооны Хөнгөлөлтийн ерөнхий систем(GSP+)-д Монгол Улсын статусыг тогтвортой хадгалах нь төслийн II үе шат”-ны хүрээнд гаргав. Сургалтын багцад тусгагдсан үзэл бодол нь Европын Холбооны албан ёсны байр суурийг илэрхийлэхгүй болно.

Дэлгэрэнгүй мэдээллийг www.ilo.org/mongolia хаягаар авах боломжтой.